

Michał Stanisław Jasiński

Instytut Historii Nauki PAN

ORCID 0000-0002-8883-5998

DZIAŁALNOŚĆ PEDAGOGICZNO-DUSZPASTERSKA KSIĘDZA ŁUKASZA CYBIKA W GALICJI I KRÓLESTWIE POLSKIM

Father Luka Cybik: Trials and Tribulations of a Teacher and Orthodox Preacher in Austrian Galicia and the Kingdom of Poland

Summary: Luka Cybik (1829–1910) belonged to the Russophiles of Galicia, a popular pro-Russian, anti-Polish movement among Ukrainian people in Austria-Hungary. Having studied in Lviv and Vienna, in 1855 he started his career as a Greek Catholic priest, gymnasium teacher in Lviv and Ternopil, and author of several literary juvenilia and textbook adaptations on religious education. In 1868, he moved to the Kingdom of Poland and continued teaching in Chełm and Warsaw. He joined the Orthodox Church in 1875, and soon became a well-known firebrand preacher. In 1882, he was deeply involved in a highly politicized Hnylychky treason trial, which impacted Austrian-Russian relations and shaped new Ukrainian collective consciousness. His career took a downturn in 1892 when, due to clashes between different clerical factions, he was transferred to the provincial town of Radom where he remained, embittered but nonetheless active, until his death.

Keywords: Luka Cybik, biography, teacher, gymnasium, Austrian Galicia, Kingdom of Poland, Lviv, Ternopil, Chełm, Warsaw, Radom, Uniates, Orthodox Church, Russophiles

Słowa kluczowe: Łukasz Cybik, biografia, nauczyciel, gimnazjum, Galicja, Królestwo Polskie, Lwów, Tarnopol, Chełm, Warszawa, Radom, unicy, prawosławni, moskalofilstwo

Wśród zapomnianych postaci, żyjących w drugiej połowie XIX w. na ziemiach Europy Środkowo-Wschodniej, odnaleźć można wiele barwnych osobowości o niejednoznacznej, płynnej tożsamości narodowej, religijnej i politycznej. Tarcia wyznaniowo-narodowe oraz polityczno-ideologiczne na pograniczu mocarstw Romanowów i Habsburgów dały podłoże licznym zawikłanym biografiom. Jednym z przykładów tego zjawiska jest życiorys protojereja Łukasza Cybika¹, emigranta galicyjskiego aktywnego w Królestwie, konwertyty z grekokatolicyzmu na prawosławie, duszpasterza i katechety w Buczaczu, Lwowie, Tarnopolu, Chełmie, Warszawie i Radomiu. Duchowny ten był nauczycielem gimnazjalnym, literatem, autorem podręczników szkolnych i przyjacielem czołowych ideologów ukraińskich ze stronnictwa świętojurskiego. Świętojurcy, których nazwa pochodzi od lwowskiej katedry św. Jura, stanowili ukraińskie ugrupowanie społeczno-polityczne, działające w XIX w. we Lwowie przy wsparciu wyższego duchowieństwa unickiego, dążącego do zbliżenia tego obrządku z rosyjskim prawosławiem, a w perspektywie ostatecznej pełnego przezeń wchłonięcia. W latach 1848–1882 popierali oni imperializm rosyjski – terytorialny i kulturowy – dlatego pejoratywnie zwano ich moskalofilami. Ich rywalami w walce o dusze Rusinów byli przedstawiciele ukraińskiego ruchu narodowego². Bardziej jednak niż jako działacz społeczno-polityczny czy *homme de lettres* z prawdziwego zdarzenia, ksiądz Cybik zasłynął jako zagorzały kaznodzieja. Po obiecujących początkach jego kariera wskutek intryg rosyjskich elit cerkiewnych doznała uszczerbku, co w ostatnim okresie życia przepełniło go goryczą i poczuciem niespełnienia. Tym niemniej z perspektywy czasu protojerej jawi się jako ważny świadek historii i jeden z czołowych przedstawicieli galicyjskiego ruchu moskalofilskiego. Tym samym pozostaje istotną figurą w historii politycznej Cerkwi, jak również w dziejach katechizacji młodzieży i formacji ideologicznej społeczeństwa.

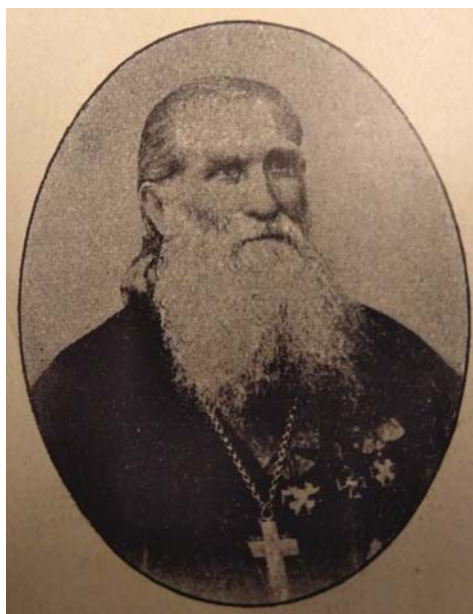
Najwięcej wiadomości o życiu i działalności protojereja Cybika przynosi jego krótka autobiografia, *Z mojej przeszłości*, napisana pod koniec 1893 r. i opublikowana pośmiertnie z rękopisu przez ukraińskiego slawistę Cyryła Studzińskiego (1868–1941), profesora Uniwersytetu Lwowskiego³. W ręce wydawcy rękopis trafił od lwowskiego bibliotekarza Filipa Świstuna (1844–1916), któremu z kolei około 1903 r. przekazał go autor z zastrzeżeniem, by nie publikować tekstu za jego życia.

¹ Wariantywna wersja jego imienia to Łuka, a nazwiska Cybyk (rzadko Cibik). W wersji rosyjskiej i ukraińskiej: Лука Матвѣвичъ Цыбикъ lub Цибикъ (w nowszych publikacjach bez twardego znaku na końcu).

² Monografie poświęcone galicyjskiemu moskalofilstwu: A.V. Vendland, *Rusofily Halychyny. Ukrayins'ki konservatory mizh Avstriyeyu ta Rosiyeyu, 1848–1915*, tłum. X. Nazarkevych, L'viv 2015; W. Osadczy, *Święta Ruś. Rozwój i oddziaływanie idei prawosławia w Galicji*, Lublin 2007; B. Wójtowicz-Huber, *«Ojcowie narodu». Duchowieństwo grekokatolickie w ruchu narodowym Rusinów galicyjskich (1867–1918)*, Warszawa 2008.

³ L.M. Cybik, *Iz moego proshlago*, „Nyva” 1917, nr 1, s. 14–28.

*Spowiedzią odstępcy*⁴ Studziński zatyłował swoją przedmową do biografii, „spowiedzi strasznej swoją szczerością, strasznej w pierwszym rzędzie przez wzgląd na jego autocharakterystykę”⁵. Stosunek duchownego jako katechety do młodzieży gimnazjalnej ten sam badacz przybliżył w osobnym artykule⁶. Cennych informacji na temat światopoglądu protojereja dostarczają również jego obszernie i szczerze listy do przyjaciela, Osypa Andriejewicza Markowa (1849–1909). Wybrane fragmenty tej korespondencji ukazały się w polskim przekładzie⁷. Na inne źródła bio-bibliograficzne składają się wypisy z polskich i ukraińskich archiwów, szczątkowa korespondencja, krótkie wspomnienie jubileuszowe i notki encyklopedyczne⁸.

Ryc. 1. Łukasz Cybik

⁴ K. Studyns'kyj, *Spovid' vidstupnyka*, „Nyva” 1917, nr 1, s. 9–14.

⁵ K. Studyns'kyj, *Spovid' vidstupnyka ...*, s. 10. Cytaty z publikacji obcojęzycznych w przekładzie autora.

⁶ K. Studyns'kyj, *Z pozhovklyx lystkiv*, L'viv 1917, s. 17–26 (pierwodruk w: *Dva svity*, „Ukrayins'ke Slovo” 1917, cz. 16).

⁷ Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka Ukrainy im. W. Stefanyka. Oddział Rękopisów [dalej LNNB VR], f. 168, spr. 440, p. 15: *Cybik Luka. Protojerej. Lysty do Markova Osypa Andrijevycha*, Varshava, Radom, Opatiya, 1881, 1893–1895, 1902, 1907, 1908. *Dodatok – promova L. Cybika, vyholoshena pid chas zustrichi arxyepyskopa Flaviana*, 1 ark. Prym. 4 mistax vid 28.03.1907 i 2.03.1908 pomitky, zrobieni rukoyu O.A. Markova; J. Fedoryk, *Listy księdza Łuki Cybika do Osypa Andriejewicza Markowa jako źródło do historii stosunków religijno-narodowościowych na Chelmszczyźnie w drugiej połowie XIX wieku*, „Almanach Historyczny” 2010, t. 12, s. 147–162.

⁸ Archiwum Państwowe w Lublinie [dalej APL], Chelmski Konsystorz Grekokatolicki [dalej ChKKGK], sygn. 35/95/0/6/170, *Delo o statisticheskikh sv. za 1874 i 1875 god*, k. 129v–130; LNNB VR, f. 167, op. 2, spr. 3311, p. 97; I. Nechuj-Levic'kij, *Galicko-ruskaja bibliografija XIX-go stoletija: s uvzgljadnieniem izdanij pojavivshisja v Ugorshhine i Bukovine (1801–1886)*, t. 1, *Hronologicheskij spisok publikacij (1801–1860)*, L'vov 1888, s. 83, 118, 122, 139, 145, 151, 153, 155, 159; *O. Luka Matveevich Cybyk. K 50-letiju ego patrioticheskoy dejal'nosti. Jubilej o. Łuki Matveevicha Cybyka (s portretom)*, „Slavjanskij Vek” 10/24.12.1903, nr 72, s. 748–750; *Korespondencyya Yakova Holovac'koho v litax 1850–62*, wyd. K. Studyns'kyj, L'viv 1905, s. 142, 206, 213, 245, 315, 355, 380, 415, 416, 564; W. Kołbuk, *Duchowieństwo unickie w Królestwie Polskim 1835–1875*, Lublin 1992, s. 40, 77, 104, 123; A.V. Vendland, *Rusofily Halychyny ...*, s. 656; G. Sosna, A. Troc-Sosna, *Hierarchia i kler kościoła prawosławnego w granicach II Rzeczypospolitej i Polski powojennej w XIX–XXI wieku*, Ryboły 2012, s. 171.

Łukasz Cybik urodził się 18/30 października 1829 r. w galicyjskim miasteczku Monasterzyska. Rodzice, Mateusz i Zofia z Łysieckich, należeli do wyznania unickiego. Średnie wykształcenie odebrał w gimnazjach w Buczaczu i Lwowie. Studiował w Greckokatolickim Seminarium Generalnym we Lwowie i, jako obiecujący student, przez dwa lata w Głównym Ukraińskim Seminarium w Wiedniu. W tamtych czasach seminarium pełniło rolę formacyjną oraz uczyło liturgiki i śpiewu, natomiast inne zajęcia odbywały się na uniwersyteckich wydziałach teologii. Dlatego wykształcenie wyższe teologiczne, filozoficzne i klasyczne kleryk zdobył na uniwersytetach Lwowskim i Wiedeńskim⁹. Jako filolog-poliglota poznał języki: rosyjski, niemiecki, łacinę, grekę, hebrajski, arabski i „wszystkie słowiańskie”. Od 1854 r. legitymował się magisterium z teologii. Ożenił się z Katarzyną Matwiejową z Łysynieckich (1832–1902), z którą miał kilkoro wcześniej zmarłych dzieci i córkę, która dożyła wieku dojrzałego.

Moskalofilstwo wszczepiono w nim wcześniej. Już jako student wraz z resztą alumnów uległ wpływowi ks. Michaiła Fiodorowicza Rajewskiego (1811–1884), osławionego kapelana ambasady rosyjskiej w Wiedniu w latach 1842–1884. Za pośrednictwem salonu *batiuszki* do głów małoruskich intelektualistów i studentów sączyły się panslawistyczne idee, a ich kieszenie zapełniały się rosyjskimi rublami¹⁰. Aż ośmiu nauczycieli i studentów Seminarium Wiedeńskiego przeniósł się później do diecezji chełmskiej, przyjmując poddaństwo carskie i prawosławie¹¹. Choć Rajewski z Cybikiem nie znali się osobiście, Rosjanin w pełni po-

⁹ Lucas Cybik został wymieniony w spisie studentów trzeciego (1853) i czwartego kursu (1854) na Uniwersytecie Wiedeńskim – zob. Lwów, Muzeum Narodowe we Lwowie im. Andrzeja Szepetyckiego. Oddział rękopisów i starodruków, РКЛ-678, *Consignatio Alumnorum Seminarii generalis Leopoliensis rit. gr. cath. Cum Candidatorum Status ecclesiastici erga literas certificadorias studia theologica frequentantium Archidioecesanorum Leopoliensium et Dioecesanorum Premisliensium pro anno Scholastico 1854*, k. 13; J. Pelesz, *Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom von den aeltesten Zeiten bis auf die Gegenwart*, t. 2, Wien 1881, s. 995; Ya. Hordyns'kyj, *Videns'ka hr. k. duxovna seminariya v rr. 1852–1855*, L'viv 1913, s. 3; D. Błażejovskij, *Byzantine Kyivan Rite Students in Pontifical Colleges, and in Seminaries, Universities and Institutes of Central and Western Europe (1576–1983)*, Rome 1984, s. 256, 324; S.L. Piech, *Wychować dla Kościoła i państwa: formacja elity duchowieństwa galicyjskiego w Wiedniu 1775–1918*, Kraków 2012, s. 110.

¹⁰ M. Andrusiak, *Na marginesie artykułu p. H.I. Lubińskiego p.t. „Chelmszczyzna a Kościół Grecko-Katolicki w Galicji”*, „Biuletyn Polsko-Ukraiński” 18.11.1934, nr 46 (81), s. 2–4; *Protest Yakova Holovac'koho do avstrijs'koho ministerstva z pryvodu trusu v joho meshkanni*, podał F. Savchenko, „Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka” 1930, t. 100, s. 379–398; M. Tanty, *Panslawizm, carat, Polacy. Zjazd Słowiański w Moskwie 1867 roku*, Warszawa 1970, passim; M. Kozłowski, *Między Sanem a Zbruczem: walki o Lwów i Galicję Wschodnią: 1918–1919*, Kraków 1990, s. 49; W. Osadczy, *Święta Ruś ...*, passim.

¹¹ Byli to Łukasz Cybik, Filip Diaczan, Hipolit Krynicki, Ignacy Chojnacki (Hojnacki), Makary Chojnacki (Hojnacki), Michał Dobrzański, eksbazylianin Jazon Jan Korytko i Mikołaj Liwczak. Zob. S. Załęski, *Kilka uwag na dziełem ks. dra Pelesza o Unii t. 2*, Kraków 1881, s. 38 (Odbitka z „Czasu”); W. Osadczy, *Święta Ruś ...*, s. 443; S.L. Piech, *Wychować dla Kościoła i państwa ...*, s. 119.

pierał aspiracje młodego Galicjanina, opierając się na świetnych rekomendacjach wspólnych znajomych. W korespondencji z Petersburgiem z października 1864 r. umieścił go – obok Marcelego Popiela, przyszłego władcyki – na krótkiej liście kandydatów na unicką katedrę chełmską¹².

Będąc zdeklarowanym słowianofilskim świętojurcą i członkiem ruchu narodowego Rusinów, ks. Cybik odnosił się z wrogością do Polaków i „łaciników”. W pełni podzielał ideały ruchu obrzędowego i dążył do delatynizacji Cerkwi unickiej, czemu dawał wyraz w polemikach prasowych¹³. Jego zaangażowanie społeczne sięgało również sfery kształcenia młodzieży. Z sukcesem poprowadził zbiórkę funduszy na stworzenie gimnazjum bazylianek we Lwowie, które wedle pierwotnej koncepcji miało mieścić się w Buczaczu. Na ten cel przekazał organizacji „Narodnyj Dim” własny dom mieszczący się w Buczaczu¹⁴. „Narodnyj Dim” był czołową rusińską instytucją kulturalno-oświatową we Lwowie, utworzoną w 1849 r. przez Główną Radę Ruską i zlikwidowaną po 1939 r. O przywództwo w niej siły moskalofilskie rywalizowały z ukraińskim ruchem narodowym.

W roku szkolnym 1854/1855 Cybik został nauczycielem łaciny oraz języków słowiańskiego i niemieckiego, a także literatury niemieckiej w gimnazjum w Buczaczu. Święcenia przyjął w 1855 r., po czym służył przy cerkwi św. Mikołaja we Lwowie, a jednocześnie pracował jako nauczyciel rosyjskiego i cerkiewno-słowiańskiego oraz literatury w lwowskim klasycznym Gimnazjum Akademickim. W 1858 r. w tymże gimnazjum uczył religii grekokatolickiej. Następnie przeniesiony został do Tarnopola, gdzie w latach 1861–1868 pracował jako ka-

¹² Rosyjskie Państwowe Archiwum Historyczne w Petersburgu [dalej RGIA], f. 821, op. 4, d. 1520, *Departament duhovnyh del inostrannyh ispovedanij Ministerstva vnutrennih del. 7. Bor'ba s antipravoroslavnoj propagandoj sredi grekov-uniatov; vossoedinenie greko-uniatckoj cerkvi s pravoslavnoj i podavlenie volnenij, vozničkih v svjazi s jetim. Peregiska s holmskim episkopom i drugimi licami o nedopustimosti sovershenija bogoslužhenij greko-uniatckimi svjashennikami v katolicheskijh kostelah i po voprosu o naznachenii greko-uniatckogo administratora v katolicheskijh kostel Lesnjanskogo monastyrja v Bel'skom uezde Sedleckoj gubernii v svjazi s posesshenijami greko-uniatkami „chudotvornoj ikony”, nahodivshejsja v monastyre*, 24.06.1865–28.07.1872, k. 11–11v (w przypadku archiwów rosyjskich przeprowadzono kwerendę inwentarzową); W. Osadczy, *Święta Ruś ...*, s. 375, W. Osadczy, *Rosyjskie spojrzenie na Galicję z Wiednia. Ruch narodowy Rusinów w latach 1848–1864 w ocenie księdza Michajła Fiodorowicza Rajewskiego*, [w:] *Ludzie, władza, narody, religie: Lubelszczyzna, Polska, Europa*, red. A. Kidzińska-Król, Lublin 2015, s. 323.

¹³ D. Venckovskij, *Grigorij Jahimovich i sovremennoe russkoe dvizhenie v Galichine*, L'vov 1892, s. 77; W. Osadczy, *Święta Ruś ...*, s. 121.

¹⁴ L.M. Cybik, E.M. Cybikova, *Uchrezhdenie devochogo vospitalishha v Buchache*, „Slovo” 21.02/5.03.1862, cz. 15, s. 57; „Uchitel” 3/15.09.1871, cz. 36, s. 143; *Dopys*, „Druh” 15/27.06.1874, cz. 6, s. 123–125; *Russkija bursy v Galichine*, „Varshavskij Dnevnik” 10/22.08.1885, nr 174, s. 4; *Syatotatstvo*, „Dilo” 9.05.1926, nr 100, s. 2; P. Isayiv, A. Kobryns'ka, *Narys istoriji himnazyji sester vasylijanok u L'vovi*, [w:] *Propam'jatna knyha himnazyji Sester Vasylijanok u L'vovi*, N'yu -Jork–Paryż–Sydney–Toronto 1980, s. 18–19.

techeta gimnazjalny¹⁵, a w latach 1865–1868 dodatkowo w miejscowej Wyższej Szkole Realnej¹⁶. W mieście – w gimnazjum państwowym i konwiktie zakonnym – zetknął się z gorliwą pracą jezuitów, których usilnie zwalczał¹⁷. Po latach z rozrzewnieniem rozpamiętywał swoje galicyjskie dokonania w długim liście do Osypa Markowa, redaktora słowianofilskiego pisma „Galicianin”:

Będąc nauczycielem religii w Tarnopolu, gdzie około 100 jezuitów po wygnaniu z Rosji otworzyło w celu skatoliczenia i polonizacji Rusi gimnazjum i liceum, a potem ogromny internat na 400–500 wychowanków, czuwałem na straży młodzieży ruskiej. Żadne intrzygi i pochlebstwa jezuickie nie mogły podważyć moich twardych ruskich przekonań; przeciwnie, to ja zmusiłem samych jezuitów, aby na jednym z największych zebrań z inteligencją prowadzili ze mną rozmowę w języku ruskim, co było wówczas niesłychanym wydarzeniem na Rusi Halickiej, wprawiającym w podziw zarówno Polaków, jak i Ruskich, i Ruscy tchórzliwi i słabi duchem ośmielili się od tej pory rozmawiać publicznie i po rusku. Z godnością trzymałem sztandar Rusi w tej najbardziej niebezpiecznej dla Rusi miejscowości, gdzie niektórzy z moich towarzyszy ruskich padli ofiarą za Ruś, ja zaś pozostawałem nieugięty na swoim stanowisku do tej pory, dopóki na wezwanie rządu rosyjskiego nie przenieśliem się do Rosji, aby zrusyfikować i oprawosławić spolonizowaną i skatoliczoną do szpiku kości Chełmską Ruś¹⁸.

Cybiak prowadził równoległe działalność pisarską. Jako student Uniwersytetu Wiedeńskiego, w pierwszej ukraińskiej gazecie opublikował artykuł o dawnych Słowianach, urywek ze słowackiego sławisty Pavola Jozefa Šafárika (1795–1861)¹⁹. Kilka lat później, w almanachu *Zoria Halyćka jako album na rok 1860*, nawiązującym nazwą do wspomnianej gazety, zamieścił pracę o folklorze. Zbiór ten wydany został z okazji ingresu metropolity lwowskiego Grzegorza Jachimowicza (1792–1863)²⁰. Zdaniem Cyryla Studzińskiego, opracowanie zachowało

¹⁵ „Zeitschrift für die österreichischen Realschulen und verwandte Lehranstalten” (Wien) 1861, s. 566; „Neue Jahrbücher für Philologie und Paedagogik” 1862, Abteilung 2, s. 67; „Gazeta Lwowska” 29.11.1868, nr 276, s. 1673; „Gazeta Narodowa” 1.12.1868, nr 277, s. 1; *Czynności Rady Szkolnej „Gmina”* (Lwów) 5.12.1868, nr 63, s. 503; S.L. Piech, *Wychować dla Kościoła i państwa ...*, s. 354.

¹⁶ *Sprawozdanie Dyrekcji C. K. Wyższej Szkoły Realnej w Tarnopolu za rok szkolny 1896 i 1897*, Tarnopol 1897, s. 15.

¹⁷ L.M. Cybiak, *Iz moego proshlago ...*, s. 15; L. Grzebień, B. Topij-Stempińska, *Konwikt szlachecki w Tarnopolu 1856–1886: słownik wychowanków*, Kraków 2016, s. 7–12.

¹⁸ LNNB VR, f. 168, spr. 440, p. 15, k. 5–6v, tłum. za: J. Fedoryk, *Listy ...*, s. 153.

¹⁹ L.M. Cybiak, *Nrav i prosveshhenie Sloven vo obshhe (Otryvok iz Shafarika)*, „Zorya Halyckaya” 1854, cz. 8–10, s. 92–94, 106–107, 116–118.

²⁰ L.M. Cybiak, *O sbornikah rusko-narodnyh pesen*, [w:] *Zorya Halyckaya yako Al'bum na hod 1860*, L'vov 1860, s. 476–488.

wartość jako przyczynek do dziejów etnografii²¹. W tym samym zbiorze żona duchownego zamieściła wiersz pt. *Pożegnanie z bratem*²². Sam Cybik natomiast w 1860 r. wydał również broszurę traktującą o żywocie św. Onufrego, która ukazała się nakładem Instytutu Staupigialnego, galicyjskiej organizacji kulturalno-oświatowej i naukowo-wydawniczej, w owym czasie zdominowanej przez moskalofilów. Na dziełko składały się przedmowa (s. V–XII), dialog świeckiego z pustelnikiem (s. 1–34) i żywot świętego (s. 35–46)²³.

Na początku lat 60. katecheta opracował pięć podręczników do nauki religii, przeznaczonych dla grekokatolickich uczniów wyższych klas galicyjskich gimnazjów: z zakresu etyki, teologii dogmatycznej, Starego i Nowego Testamentu oraz historii Cerkwi. Dwie książki napisał samodzielnie; trzy były adaptacjami niemieckojęzycznych opracowań Konrada Martina (1812–1879), ordynariusza diecezji Paderborn, i Josepha Feßlera (1813–1872), późniejszego biskupa St. Pölten²⁴. Napisane w języku zbliżonym do rosyjskiego – co prawda bardziej w wyobrażeniu ich autora niż w rzeczywistości – zdobyły uznanie w Cesarstwie Romanowów²⁵. W 1864 r. Michaił Katkow (1818–1887), wpływowy publicysta i główny piewca nacjonalizmu rosyjskiego, postulował, by zatwierdzić je jako pomoce katechetyczne dla katolików w Rosji, do czego ostatecznie nie doszło²⁶. Wcześniej, bo w 1862 r., podobny pomysł rozważali Karpatorusini, czyli rusińscy mieszkańcy węgierskiej części Imperium: Łemkowszczyzny, Zakarpacia i okolic

²¹ Dalsze omówienie w: K. Borodin, *Ukrayins'ka pisnyja v zacikavlennyax Vaclava Zales'koho*, L'viv 2017, s. 137.

²² E. Cybikova, *Prashhan'e s bratom*, [w:] *Žorya Halyckaya jako Al'bum ...*, s. 109–110.

²³ L.M. Cybik, *Zhitie prepodobnoju pustynnozhitelja Onufrija*, vyp. 1, L'vov 1860 (s. XII+46).

²⁴ Tytuły książek Cybika: *Uchebnaja kniga katolicheskogo Nravouchenija*, po K. Martinu, sost. L.M. Cybik, L'vov 1861 (s. XIII, 281); *Istorija Cerkvi Hristovoj*, po I. Fesleru, sost. L.M. Cybik, cz. 1–2, L'vov 1862 (cz. 1, s. IV, 241; cz. 2, s. VII, 325); L.M. Cybik, *Biblijnaja istorija vethogo Zaveta*, L'vov 1863 (s. IX, 368); L.M. Cybik, *Biblijnaja istorija novogo Zaveta*, L'vov 1863 (s. XI, 276); *Uchebnaja kniga katolicheskogo Verouchenija*, po K. Martinu, sost. L.M. Cybik, cz. 1–2, L'vov 1863 (cz. 1, s. XVI, 423; cz. 2, s. XIII, 324). Por. „Dziennik Powszechny” 6/18.01.1862, nr 12, s. 47; *Spis sochinenij, izdannyh „Galicko-russkoju maticuju” vo L'vove*, „Uchitel” 30.04/12.05.1871, cz. 18, s. 72; 15/27.07.1872, cz. 29, s. 114. Rękopis jednego z podręczników przechowywany jest w Bibliotece Centrum Kultury Prawosławnej im. świętych Cyryla i Metodego w Warszawie, Cybik L.M., *Uchebnaja kniga kafolicheskogo vero- i nravouchenija*, cz. 2, 1861, rękopis, s. 14+1066. Por. M.V. Korogodina, *Cerkovnoslavjanskije rukopisi v varshavskih sobranijah. Arhiv monastyrja oo. vasilian i Centr pravoslavnoj kul'tury im. svv. Kirilla i Mefodija v Varshave*, „Rocznik Teologiczny” 2019, z. 3, s. 413, 438–439.

²⁵ A.G.S., *Golosa iz Galicii*, „Vestnik Jugo-Zapadnoj i Zapadnoj Rossii” 1864, t. 4, s. 108–109.

²⁶ M.N. Katkov, *Sobranie peredovych statej «Moskovskih Vedomostej». 1864 god*, Moskva 1897, s. 129–132 (nr 49, Moskva, 2.03.1864); I. Wodzianowska, *Opracowanie projektów wprowadzenia języka rosyjskiego do liturgii Kościoła rzymskokatolickiego na terenie Kraju Północno-Zachodniego po powstaniu styczniowym*, „Studia Polonijne” 2007, t. 28, s. 67.

Preszowa. I ten plan nie został zrealizowany²⁷. W Austrii książki cieszyły się popularnością, choć recenzenci wytykali im błędy stylistyczne²⁸. Pozostały w obiegu szkolnym po emigracji autora i jego konwersji na prawosławie. Najdłużej – do późnych lat 80. XIX w. – korzystano w szkołach z pracy o etyce²⁹. Jak wspominał pedagog Bolesław Adam Baranowski (1844–1916):

Największą trudność miała Rada [Szkolna] Krajowa z wyrzuceniem podręczników z zakresu nauki religii, ułożonych przez Cybika i apostatę Popiela, później znanego rusyfikatora i «odnowiciela» prawosławia w Chełmszczyźnie, bo tych uparcie bronił ówczesny konsystorz metropolitalny. Dopiero na wezwanie Rady Krajowej, podług jej wskazówek, powołana przez nią komisja, ze samych Rusinów złożona i powołani przez nią młodzi przeważnie autorowie zabrali się do ułożenia podręczników, pisanych szczerym językiem ruskim, nie zachwaszczonym ani cerkiewnymi, ani moskiewskimi naleciałościami i, korzystając z dziwnie elastycznej siły słowotwórczej żywego słowa w ustach ludu, stworzyli we wszystkich kierunkach umiejętności wcale piękną terminologię. Czy byłoby to możliwym, gdyby w szkolnictwie dalej byli gospodarowali autorowie w rodzaju Głowackiego [Hołowackiego]³⁰?

Cyryl Studziński za najciekawszą pod względem językowym w podręczniku Cybika do teologii moralnej uznał definicję:

powołania artysty estetycznego, którego zadaniem jest przyobleczenie świata duchowego w materialność albo naśladowanie świata materialnego w sztucznym dziele, aby podnieść i oczyścić serce człowieka. Ten, kto przyoblecze niegodziwość fałszywym blaskiem piękna, jest sługą i pomocnikiem złego; bo jest obowiązkiem artysty, aby nigdy nie nadużywać sztuki w służbie moralnej nieprawości³¹.

²⁷ Ju.P. Rusak, *Mukachevskaja eparhija i eja bor'ba za prava russkago jazyka i narodnosti vo vremja episkopstva Vasilija Popovicha*, [w:] *Karpatorusskij sbornik: Podkarpatskaja Rus' v chest' prezidenta T.G. Masaryka, 1850–1930*, Uzhgorod 1930, s. 55.

²⁸ A. Toron'skij, *O nauce bogochestija v gimnazijah*, „Sion Ruskij” 1871, nr 20, s. 641–645.

²⁹ *Jahres-Bericht des k. k. zweiten Ober-Gymnasiums in Lemberg*, Lemberg 1877, s. 42, 43; *Sprawozdanie Dyrektora c.k. wyższego gimnazjum w Brzeżanach*, Brzeżany 1883, s. 98; *Shkol'nyja knigi v Galichine*, „Varshavskij Dnevnik” 10/22.12.1885, nr 269, s. 3–4; *Sprawozdanie dyrekcyi c.k. wyższego Gimnazjum w Kołomyi*, Kołomyja 1887, s. 26, 40.

³⁰ B.A. Baranowski, *Kołomyjska Kreis-Hauptschule i gimnazjum w Stanisławowie*, [w:] *Galicyjskie wspomnienia szkolne*, oprac. A. Knot, Kraków 1955, s. 250. Por. E. Nieb. i K., *Przegląd prasy słowiańskiej*, „Świat Słowiański” 1908, t. 1, nr 41, s. 490.

³¹ W oryginale: „званія естетического художника, назначеніе которого есть, духовный свѣтъ въ вещественность облекати, или вещественный свѣтъ искусственнымъ произведеніемъ подражати, щобы сердце челоуѣка возвышати и очищати. Облекающій лукавое ложнымъ блескомъ пригожества есть служитель и поспѣшникъ лукавого; для того есть обязанностію художника, николи не злеупотребляти художествомъ въ служеніе норовственного негожого”. L.M. Cybik, *Uchebnaja kniga katolicheskogo Nravouchenija ...*; cyt. za: K. Studyn'skij, *Z pozho-*

Następnie, patrząc z perspektywy ucznia, uczoney zastanawiał się, „czy będzie on w stanie zapamiętać tę niezrozumiałą mieszaninę słów”³². Jego zdaniem katecheta -rusosofil i jego uczniowie, zakochani w poetyce Tarasa Szewczenki i czystej ukraińskiej mowie, należeli do dwóch różnych światów, które nie mogły się spotkać, a w starciu tym opcja moskalofilska skazana była na klęskę. Mimo to wychowankowie darzyli duchownego szacunkiem za jego oddanie pięknu liturgii – choćby dlatego, że ks. Cybik sprawił asyście liturgicznej dwie dalmatyki (stroje diakońskie), a celebrą święta Jordanu w 1865 r. wprawił w zachwyt i osłupienie cały Tarnopol³³.

Jeden z ówczesnych podopiecznych Cybika, ukraiński polityk Ołeksandr Barwinski (1847–1926), po latach wspominał, że tarnopolski katecheta od uczniów faktycznie „wymagał dokładnego opanowania swoich podręczników, napisanych zmoskiewszoną cerkiewszczyzną”³⁴. W istocie język publikacji, propagowany przez ówczesnych moskalofilów, stanowił mieszankę ludowego języka galicyjskich Rusinów z cerkiewnosłowiańskim i rosyjskim. Pejoratywnie nazywano go *jazyczjem*³⁵. Dla autora wydane książki stanowiły powód do dumy. We wspomnieniach chwalił się, że przeszły potrójne sito treściowo-językowe – duchownemu udało się przechytryć cenzurę cerkiewną przy metropolacie lwowskim i dwie świeckie – w namiestnictwie we Lwowie i Ministerstwie Oświecenia Publicznego w Wiedniu. Jak pisał:

Pomimo tych wszystkich cenzur podręczniki napisane zostały, na ile w Galicji było to możliwe, w czystym języku rosyjskim, co przynajmniej częściowo chroni rosyjską młodzież przed zepsuciem języka rosyjskiego współczesnymi ukrainizmami i polonizmami. Sam oberprokurator Synodu, któremu przyniosłem moje podręczniki, dwukrotnie za pośrednictwem osób zaufanych wyraził życzenie, abym, *mutatis mutandis*, opracował takie książki również dla seminariów duchownych w Rosji, gdyż tak zmyślnie ułożonych podręczników dla duchownych szkół średnich w Rosji jeszcze nie ma³⁶.

Przez całe życie ks. Cybik wyznawał świętojurskie moskalofilstwo, co – ze względu na zawarty w tym światopoglądzie misjonizm³⁷, w szczególności potrze-

vklyx lystkiv ..., s. 17–18.

³² K. Studyns'kyj, *Z pozhovklyx lystkiv ...*, s. 18.

³³ K. Studyns'kyj, *Z pozhovklyx lystkiv ...*, s. 19–20.

³⁴ O. Barvins'kyj, *Spomyny z moho zhyttya*, cz. 1, N'yu-Jork-Kyyiv 2004, s. 50. Por. B. Ostap'yuk, *Davnij Ternopil'. Istorychni narysy, postati, kartyny xliborobs'koyi praci, tradycijni svyatkuvannya, spohady*, Mayami-Toronto 1984, s. 45.

³⁵ P. Hofeneder, *Galizisch-ruthenische Schulbücher in der Zeit von 1848 bis 1918. Sprachliche Konzeption und thematische Ausrichtung*, Wien 2009, praca doktorska, Uniwersytet Wiedeński, prom. M. Moser, J. Besters-Dilger, s. 119.

³⁶ L.M. Cybik, *Iz moego proshlago ...*, s. 17.

³⁷ Misjonizm, w ujęciu Mikołaja Bierdiajewa z początku XX w., to przekonanie, że rozwój ludzkości dokonuje się przez narody, realizujące odrębne zadania dziejowe (misje) – zob. M.A. Ci-

bę krzewienia wśród Rusinów idei wielkorosyjskiej – skłoniło go do emigracji³⁸. Pod koniec 1868 r. został zaproszony na służbę do Królestwa Polskiego³⁹. Prasa komentowała: „znów rozpoczyna się wędrówka księży ruskich i to najzdolniejszych z Galicji – w Chołmskie”⁴⁰. Przeniósł się wówczas do diecezji chełmskiej w Cesarstwie Rosyjskim, w której sukcesywnie wdrażał program świętojurski⁴¹. Do służby wpisano go 3 marca 1869 r. W archieparchii lwowskiej, którą porzucił, został suspendowany⁴². Dalszą działalność pedagogiczną prowadził w Chełmie. Od października 1868 r. do sierpnia 1869 r. prowadził katechezę na kursach pedagogicznych⁴³, po czym od października 1869 r. do sierpnia 1874 r. był katechetą i nauczycielem niemieckiego w sześcioklasowej szkole żeńskiej, a także proboszczem cerkwi przy tej szkole i nauczycielem w jednoklasowej szkole żeńskiej⁴⁴. Równocześnie w latach 1872–1874 wykładał prawo kanoniczne w chełmskim seminarium duchownym. W 1872 r. jako profesor seminarium był członkiem diecezjalnej komisji egzaminacyjnej⁴⁵. Wakacje letnie 1872 i 1873 spędzał za granicą, zapewne w rodzinnej Galicji⁴⁶. Ten okres także wspominał w samych superlatywach:

chocki, *Między polskim mesjanizmem a misjonizmem. Rozmowa z Andrzejem Walickim*, „Teologia Polityczna” 2006–2007, nr 4, s. 30.

³⁸ E. Likowski, *Dzieje Kościoła unickiego na Litwie i Rusi uważane głównie ze względu na przyczyny jego upadku*, cz. 2, Warszawa 1906, s. 180; A. Slotwiński, *Unia podlasko-chełmska od r. 1875–1885*, Czaca 1893, s. 79; J. Miąso, *Z dziejów szkolnictwa ukraińskiego w Galicji (1867–1914)*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1991, nr 34, s. 63; R. Dutkova, *Polityka szkolna w Galicji między autonomią a centralizmem (1861–1975)*, Kraków 1995, s. 90; A.V. Vendland, *Rusofily Halychyny ...*, s. 390.

³⁹ „Głos Wolny” 20.01.1869, nr 199, s. 801; „Dziennik Warszawski” 6/18.03.1869, nr 53, s. 531; LNNB VR, f. 2, ND-552, p. 122, *Cybiak Luka M. – Lyst do A.A. Palyuxa pro svij perevizd v Xolm*, Ternopil’ 9.02.1869, k. 1.

⁴⁰ „Dziennik Warszawski” 28.12.1868/9.01.1869, nr 284, s. 2860.

⁴¹ E. Bańkowski, *Ruś Chełmska od czasu rozbioru Polski*, Lwów 1887, s. 70, 77, 87.

⁴² „Gazeta Narodowa” 19.07.1871, nr 226, s. [2].

⁴³ „Cirkuljar po Upravleniju Varshavskim Uchebnym Okrugom” 1868, nr 11, s. 416.

⁴⁴ „Gazeta Polska” 24.10/5.11.1869, nr 244, s. 1; „Varshavskaja Policejskaja Gazeta” 25.10/6.11.1869, nr 233, s. 1; „Cirkuljar po Varshavskomu Uchebnomu Okrugom” 1869, nr 8, s. 290; 1869, nr 9, s. 338; 1871, nr 3, s. 105; „Dziennik Warszawski” 22.10/3.11.1869, nr 234, s. 2392; 1/13.05.1873, nr 94, s. 393; 21.08/2.09.1874, nr 175, s. 763; „Holmskij greko-uniatskij mesjaceslov na 1870–1875 god” 1870, cz. 3, s. 191; 1871, cz. 3, s. 82; 1872, cz. 3, s. 77–79; 1873, cz. 3, s. 115, 116; 1874, cz. 3, s. 195, 196; 1875, cz. 5, s. 75, 77, 107; *Spisok chinovnikov i prepodavatelej Varshavskago Uchebnago okruga. 1872*, Varshava 1872, s. 271; „Varshavskij Dnevnik” 20.08/1.09.1874, nr 174.

⁴⁵ G. Ol’hovskij, *Ustrojstvo eparhial’nago upravlenija v Holmskoj eparhii sosredotochenoe pri Holmskom kafedral’nom Rozhdestvo-Bogorodickom sobore, vo vremena unii Zapadno-ruskoj cerkvi s Rimskoju (1596–1875 g.)*, „Holmsko-Varshavskij Eparhial’nyj Vestnik” [ChVEV] 15/27.02.1898, nr 4, s. 69.

⁴⁶ „Cirkuljar po Varshavskomu Uchebnomu Okrugom” 1872, nr 5, s. 235; 1873, nr 6, s. 271; „Varshavskij Dnevnik” 30.04/12.05.1873, nr 93, s. 369; „Dziennik Warszawski” 1/13.05.1873, nr 94, s. 393.

W Chełmie, jako nauczyciel religii i profesor prawa kanonicznego w seminarium duchownym, wychowywałem córki i synów skatoliczonych i spolonizowanych księży unickich i psalmistów, na świadomych ruskich patriotów. [...] Za swoją wzorową gorliwość po służbie, byłem zaszczycony najbardziej pochlebnyymi pochwałami ze strony władz, co wzbudziło nawet zazdrość moich kolegów⁴⁷.

Polacy, w nim i w innych przyjezdnych duchownych z Galicji, widzieli przeciwników gorszych od Rosjan – znacznie gorliwszych w atakach na Unię, św. Józefa i papieża, donosicieli, którymi prawdziwi Wielkorusowie gardzili⁴⁸. Hrabia Izidor Dzieduszycki (1842–1888) relacjonował, że ks. Cybik „w Chełmie głośno wykrzykiwał: jakie to straszne w Galicyi prześladowanie! W urzędach po polsku, w szkołach po polsku, wszędzie po polsku, a on by chciał, aby Polacy przystali do szajki Stadyona, moskiewskiego alfabetu i ducha”⁴⁹. Wspomniany hrabia Franz Stadion (1806–1853), minister spraw wewnętrznych i edukacji Cesarstwa Austrii w latach 1848–1849, wsparł Rusinów w rywalizacji z Polakami podczas Wiosny Ludów. Polacy z Galicji utrzymywali, że swoimi działaniami wręcz „wymyślił” narodowość ukraińską. Zdaniem Dzieduszyckiego:

Cybik, nauczyciel religii w szkole żeńskiej w Chełmie, zapełniał swe lekcje szyderstwem z papieża, z jego obrzędów, kanonizacji i władzy tak zapalczywie, iż jego żona, gdy ją Bóg dotknął śmiercią raz po raz trojga dzieci, rozwodząc żale przy pogrzebie, mówiła, że wie, że za to ich Bóg karze, iż mąż przyjął schyzmę⁵⁰.

Rusiński duchowny grekokatolicki oraz poseł na Sejm Krajowy Galicji i do wiedeńskiego Reichsratu, ks. Stepan Kaczała (1815–1888), nie bez pewnej dozy słuszności ripostował, że „gdyby Marceli Popiel, Łukasz Cybik i inni nie byli sekowani, byłiby do dziś dnia zostali w Galicyi nieszkodliwymi katechetami lub parochami”⁵¹. Ich emigrację i późniejszy upadek Unii kościelnej w Królestwie

⁴⁷ LNNB VR, f. 168, spr. 440, p. 15, k. 5–6v, tłum. za: J. Fedoryk, *Listy ...*, s. 154.

⁴⁸ *Mizerni ajenci*, „Gazeta Narodowa” 12.02.1873, nr 39, s. 2; „Dziennik Polski” nr 238, 12.10.1873, s. 1–2; „Ruskij Sion” 1875, s. 151, 217, 726; S. Załęski, *Kilka uwag nad książką ks. Pralata Likowskiego: Dzieje Kościoła Unickiego na Litwie i Rusi w XVIII i XIX wieku uważane głównie ze względu na przyczyny jego upadku*, Poznań 1880, s. 110; Yu. Fedoryk, *Pravoslavno duxovenstvo v Carstvi Pol'skomu v 1975–1905 rokax*, Donec'k 2013, s. 36.

⁴⁹ I. Dzieduszycki, *Ruś Galicyjska, jej separatyzm: przyczyny tegoż, działania i skutki*, Gródek 1888, s. 104.

⁵⁰ I. Dzieduszycki, *Ruś Galicyjska ...*, s. 97. Podobnie pisze ks. Bojarski: „Własna żona Cybika, gdy przy pogrzebie dzieci swoich, jednego po drugim umierających, płacze i żale rozwodziła, jeszcze w początkach nastania, głośno w obec. wszystkich słyszeć się dała, że Bóg karze ich za to, że mąż schizmę przyjął”. J.P. Bojarski, *Czasy Nerona w XIX wieku pod rządem moskiewskim*, cz. 1, Lwów 1885, s. 102.

⁵¹ S. Kaczała, *Polityka Polaków względem Rusi*, Lwów 1879, s. 333. Por. I. Dzieduszycki, *Ruś Galicyjska ...*, s. 113, 152.

Polskim można częściowo powiązać z trudnościami bytowymi i dyskryminacją ludności ruskiej w Galicji, co jednak nie wyklucza oportunistycznego kleru.

Ksiądz Cybik nadal umacniał swoją pozycję, co otworzyło mu drogę do władz diecezjalnych. W kwietniu 1873 r. został honorowym protojerejem konsystorza chełmskiego⁵², a 1/13 sierpnia 1874 r. zastąpił protojereja Filipa Diaczana⁵³ na stanowisku proboszcza parafii unickiej przy ulicy Miodowej w Warszawie⁵⁴, z którą 25 stycznia/6 lutego 1876 r. dokonał konwersji na prawosławie⁵⁵. Świętował zjednoczenie diecezji chełmskiej z prawosławiem i sakrę biskupią dla Marcelego Popiela⁵⁶. Po likwidacji obrządku unickiego od 1876 r. był członkiem „zjednoczonego” Chełmsko-Warszawskiego Duchownego Konsystorza Prawosławnego⁵⁷. Po przeprowadzce do Warszawy, dokąd zjechał z żoną, córką i siostrzenicą (względnie bratanicą) Marią, uczył łaciny w I Gimnazjum Męskim jako wykładowca ponadetatowy⁵⁸.

Parafia unicka w Warszawie, którą zarządzał ks. Cybik, przyjęła prawosławie jako ostatnia w diecezji chełmskiej. Organ prasowy Cerkwi po fakcie wyjaśnił, że spowodowała to trwająca w tym czasie „odnowa i adaptacja [budyńku] cerkwi

⁵² „Dziennik Warszawski” 5/17.05.1873, nr 98, s. 409; „Cirkuljar po Varshavskomu Uchebno-mu Okrugu” 1873, nr 5, s. 242, 243.

⁵³ M.S. Jasiński, *Ksiądz profesor Filip Diaczan. Portret warszawskiego moskalofila*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2019, t. 64, nr 2, s. 9–44.

⁵⁴ RGIA, f. 821, op. 4, d. 2080, *Departament duhovnyh del inostrannyh ispovedanij Ministerstva vnutrennih del. 9. Raznoe. Delo o naznachenii professora Holmskoj duhovnoj seminarii Luki Cybika nastojatelem Varshavskogo greko-uniatkogo prihoda*, 5.02.1874–17.05.1874; *Spisok Cerkvej, chasoven', prihodov i svjashhenno-služhitelej holmsko-varshavskoj eparhii, s pokazaniem mestnostej, sostavljajushchih prihody, chisla prihozhan i kolichestva cerkovno-prihodskih zemel'. Sostavljen 16 avgusta 1882 goda*, Varshava 1882, s. 3; *Spisok cerkvej i duhovenstva Holmsko-Varshavskoj Eparhii: s ukazaniem blagochinnicheskich okrugov, gubernij, uezdov, dereven', vhodjashchih v sostav prihoda, kolichestva prihozhan i cerkovnoj zemli*, Varshava 1886, s. 4, 184–185, 207. Kładochny błędnie podaje, że po konwersji na prawosławie przez jakiś czas proboszczem warszawskiej cerkwi był „były katecheta z Tarnopola, apostata Popiel”. J. Kładochnyj, *Vasylijan 'kyj monastyr u Varshavi i joho sud'ba*, „Analecta OSBM” 1929/1930, t. 3, s. 590. Por. P. Paszkiewicz, *Pod berłem Romanowów. Sztuka rosyjska w Warszawie 1815–1915*, Warszawa 1991, s. 92–93; M.S. Jasiński, *Cztery dekady prawosławia. Warszawska parafia pounicka w strukturach Patriarchatu Moskiewskiego w latach 1876–1917*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2016, t. 14, z. 1, s. 93–117.

⁵⁵ „Dziennik Warszawski” 26.01/7.02.1876, nr 19, s. 85; „Dziennik Warszawski” 27.01/8.02.1876, nr 20, s. 89.

⁵⁶ Z *Chotma*, „Dziennik Warszawski” 4/16.08.1875, nr 163, s. 703.

⁵⁷ APL, ChKKGK, sygn. 35/95/0/12.3/1013, *Delo svjashhennika Amvrosija Setnickago*, k. 56v; ChVEV 1/13.11.1877, nr 5, s. 8; *Pamjatnaja knizhka Sedleckoj gubernii 1885 g.*, Sedlec 1885, s. 136; *Pamjatnaja knizhka Varshavskoj gubernii na 1889 g.*, Varshava 1890, s. 205; Yu. Fedoryk, *Pravoslavne duxovenstvo ...*, s. 41.

⁵⁸ „Cirkuljar po Varshavskomu Uchebno-mu Okrugu” 1874, nr 9, s. 289; 1874, nr 10, s. 326; 1875, nr 9, s. 242; „Varshavskij Dnevnik” 13/25.11.1874, nr 239, s. 1034; „Gazeta Podkarpacka” 20.06.1875, nr 25, s. 1.

do kultu prawosławnego⁵⁹. Rzucony na nową placówkę, protojerej relacjonował wprowadzane zmiany we wspomnieniach:

Otrzymawszy posadę proboszcza byłej cerkwi unickiej, urządziłem ją ściśle według wzoru prawosławnego, odprawiałem w niej służbę według rytuału prawosławnego i stopniowo przygotowywałem swoją trzodę do przyjęcia prawosławia, dopóki z pomocą Bożą nie zjednoczyłem go z prawosławiem. Zadanie było niełatwe. Świadomość tego miał sam Rząd i dopiero w chwili, gdy przekonał się on o należyтым przygotowaniu wiernych do przyjęcia prawosławia, w sferach wyższych zapadła decyzja o dokonaniu uroczystego aktu zjednoczenia z prawosławiem⁶⁰.

W 1882 r. proboszcz Cybik był zamieszany w głośny skandal, w historiografii znany jako afera hnilicka, który przez wiele miesięcy zaprzętał uwagę galicyjskiej prasy. Pierwsze poruszenie wywołali wówczas mieszkańcy niewielkiej galicyjskiej wioski Hniliczki Małe, którzy pozostając w sporze ze swym grekokatolickim proboszczem, nie całkiem świadomie dokonali konwersji na prawosławie. Do zmiany wyznania skłonił ich ksiądz Iwan Naumowycz (1826–1891)⁶¹, czołowy działacz galicyjskiego ruchu moskalofilskiego. Sprawa ta, z pozoru błaha, wstrząsnęła opinią publiczną i doprowadziła do postawienia moskalofilom zarzutów zdrady stanu i szpiegostwa. Emocje rozbudzały władze austriackie, dla których sprawa stała się pretekstem do rozprawienia się z rosnącym w siłę w Galicji ruchem panslawistycznym, piątą kolumną, która dążyła do zbliżenia tego kraju koronnego z Rosją. Ostra reakcja prasy poskutkowała relacjonowanym przez wiele miesięcy procesem lustracyjnym lokalnych członków tego ruchu. Gdy więc przed Krajowym Sądem Karnym we Lwowie rozpoczęto postępowanie, za ks. Cybikiem wystawiono list gończy pod zarzutem zdrady stanu. Ten bowiem serdecznie przyjaźnił się Naumowiczem, z którym łączyła go wspólnota przekonań. Pod pieczęcią protojereja na Miodowej przebywały dwie córki Naumowycza, *spiritus movens* konwersji, a ich ojciec podczas bytności w Warszawie bywał częstym gościem na plebanii⁶². Nazwisko warszawskiego protojereja często padało w zeznaniach oskarżonych. W dziewiętnastym dniu rozprawy odczytano skonfiskowany przez policję, anonimowy list do niego zaadresowany. Daje on pojęcie o roli łącznika, jaką ks. Cybik odgrywał wówczas w galicyjskim ruchu moskalofilskim:

⁵⁹ I. Korzhenevskij, *Sobornyj akt holmskago duhovenstva*, ChVEV 1/13.08.1881, nr 15, s. 229.

⁶⁰ LNNB VR, f. 168, spr. 440, p. 15, k. 5-6v, tłum. za: J. Fedoryk, *Listy ...*, s. 154.

⁶¹ O losach ks. Naumowycza i jego ekskomunice: J.-P. Himka, *Religion and Nationality in Western Ukraine: The Greek Catholic Church and the Ruthenian National Movement in Galicia, 1870–1900*, Montreal 1999, s. 94–98.

⁶² L.M. Cybik, *Iz moego proshlago ...*, s. 19; И.И.С., *Vospominanie ob I.G. Naumoviche*, „Nacionalist” 1912, nr 1.

Do ks. Cybika przy cerkwi Uspienskiej w Warszawie, ulica Miodowa nr. 10. Lwów 24 stycznia [1882 r.].

Wasze Wysokoprepodobje! Na miłość Boga, udajcie się, gdzie należy, w obro- nie nieszczęsnej Halickiej Rusi w strasznym niebezpieczeństwie, bo powró- ciły dla niej czasy polsko-jezuickiej inkwizycji. Dnia 23 b. m. policja polsko -niemiecka uwięziła tu, we Lwowie, Adolfa Dobrzańskiego, córkę jego Olgę Hrabarową, B.[enedykta] Płoszczańskiego, Osipa Markowa, Stefana Łabasza (redaktora „Strachopuda”), ks. Iwana Naumowicza, Iwana Dobrzańskiego, ad- wokata i wielu niewinnie cierpiących w polskim więzieniu. Bez przestanku łapią każdego, kto wydaje się im być podejrzanym, i Bóg wie, co dalej będzie! Nam ciężko nie do zniesienia, i w tej niedoli błaga halicka Ruś potężną brat- nią Moskwę i jej Gosudara prędko pomóż przeciw gwałtom i terroryzmowi niemiecko-polskiej intrygi. Policja mówi, że propaganda moskiewska w Gali- cji silnie rozszerzyła się. [Podpisał] Jeden z halickich Russkich⁶³.

Księżda Cybika nie udało się doprowadzić przed sąd. Wydaje się, że sprawa ta nie wpłynęła na jego dalszą karierę, której nie wiązał przecież z Imperium Habs- burgów. Nie ucierpiała jego pozycja wśród galicyjskich moskalofilów. Z Osypem Markowem pozostawał w kontakcie korespondencyjnym do końca życia. Również zainteresowanie protojereja rozwojem dyskursu ideologicznego w ojczyźnie nie osłabło⁶⁴. W 1884 r., niedługo po zjeździe trzech cesarzy w Skierniewicach, odwie- dził go ks. Naumowycz, który po wyjściu z więzienia wybrał się na dwumiesięczną podróż po Rosji⁶⁵. Notabene, wyroki wymierzone sądzonym ideologom panslawiz- mu zapadły łagodne; przyczyniła się do tego interwencja rosyjskiej dyplomacji. Pokłosiem kontrowersji hnilickiej było natomiast porzucenie przez większość Rusi- nów galicyjskich orientacji moskalofilskiej na rzecz opcji narodowej. Dookreślona została ukraińska tożsamość, która odtąd do osiągnięcia samodzielności politycz- nej dążyła bez wsparcia Rosji, opierając się na koncepcji narodu ukraińskiego. Za zwieńczenie sprawy należy uznać odwołanie przez papieża Leona XIII metropolity lwowskiego Josyfa Sembratowycza (1821–1900) i zastąpienie go na urzędzie jego bratankiem Sylwestrem Sembratowyczem (1836–1898), który sprzyjał latynizacji obrządku. Ksiądz Naumowycz został zaś ekskomunikowany i w 1885 r. przeszedł na prawosławie. Ostatecznie wyemigrował do Rosji, gdzie zmarł⁶⁶.

⁶³ *Proces o zdradę stanu*, „Gazeta Narodowa” 8.07.1882, nr 154, s. 2.

⁶⁴ „Gazeta Narodowa” 28.03.1874, nr 71, s. [1]; A. Horbachevs’kyj, *Retrospektywni refleksyi*, „Dilo” 14.01.1928, nr 10, s. 11–12.

⁶⁵ Podczas podróży Naumowycz spotkał się też z Jakubem Hołowackim, Michałem Dobrzań- skim i Hipolitem Terleckim. *Nowy okres moskiewsko-prawosławnej propagandy w Galicji*, „Gaze- ta Narodowa” 5.12.1884, nr 281, s. [1]–[2].

⁶⁶ O sprawie hnilickiej: *Kronika*, „Przegląd Lwowski” 15.07–1.08.1882, z. 14–15, s. 136; J.-P. Himka, *Religion and Nationality ...*, s. 73–78 i nast.; C. Partacz, *Od Badeniego do Potockie- go: stosunki polsko-ukraińskie w Galicji w latach 1888–1908*, Toruń 1997, s. 37–40; W. Osad- czy, *Święta Ruś ...*, s. 246–255; D. Maciak, *Próba porozumienia polsko-ukraińskiego w Galicji*

Galicyjski protojerej zasłynął w Warszawie z płomiennych kazań, które chętnie przedrukowywała prasa⁶⁷. Biograf duchownego, Cyryl Studziński, uznał je jednak za mało interesujące. Za przykład niech posłuży homilia o modlitwie jako „medycynie duchowej”, której przebywający w Warszawie Rosjanie najwyraźniej niechętnie się oddawali, skoro zdaniem postronnych obserwatorów cerkwie w mieście świeciły pustkami. Protojerej szczycił się, że rokrocznie nawraca na prawosławie po 50–60 osób – więcej niż duchowni pozostałych cerkwi warszawskich razem wzięci. Najbardziej spektakularne przypadki nawróceń relacjonowała prasa. W 1878 r. w cerkwi na Miodowej z katolicyzmu zrezygnowała siedmioosobowa rodzina Domainów⁶⁸. W 1886 r. z rąk protojereja prawosławie przyjęli – łamiąc przysięgę złożoną niegdyś księżom katolickim – oporni włościanie, Bazyli Prokopiuk z Wólki Plebańskiej i Jakub Husak z Witulina koło Białej Podlaskiej, „dwaj najuporniejsi i najfanatyczniejsi ajenci propagandy jezuicko-polskiej wśród rdzennej ruskiej (byłej unickiej) ludności kraju”⁶⁹. W następnym roku w podobnych okolicznościach z „łacinnictwem” rozstali się: Edmund Jan Moraczyński, wychowanek wrocławskiego rzymskokatolickiego seminarium duchownego, Jan Radziszewski, absolwent lubelskiego seminarium rzymskokatolickiego⁷⁰, a także mnich Augustyn, w świecie znany jako Józef Nowacki, były lektor teologii i filozofii⁷¹.

w latach 1888–1895, Warszawa 2006, s. 80–83, 111–112; B. Wójtowicz-Huber, *«Ojcowie narodu» ...*, s. 133–163. O roli, jaką odegrał w niej ks. Cybik: „Reforma” 8.06.1882, nr 129, s. 5; 14.06.1882, nr 133, s. 2–3; 17.06.1882, nr 136, s. 2; 27.06.1882, nr 144, s. 2; „Gazeta Narodowa” 8.06.1882, nr 130, s. [3]; 16.06.1882, nr 136, s. [1]–[2]; 17.06.1882, nr 137, s. 2–3; 24.06.1882, nr 143; 7.07.1882, nr 153, s. 2–3; 28.07.1882, nr 171, s. 1–2; „Dilo” 2/14.06.1882, nr 42, s. 2, 5; 17/29.07.1882, nr 55, s. 3; „Dziennik Polski” 15.06.1882, nr 135, s. 1; 16.06.1882, nr 136, s. 1; 18.06.1882, nr 138, s. 1–2; 24.06.1882, nr 143, s. 1; 28.06.1882, nr 146, s. 1–2; 8.07.1882, nr 154, s. 1; 27.07.1882, nr 170, s. 1–2; „Gazeta Lwowska” 15.06.1882, nr 135, s. 1–5; 16.06.1882, nr 136, s. 2; 11.07.1882, nr 156, s. 3; „Wiek” 3/15.06.1882, nr 131, s. 2; 18/30.06.1882, nr 143, dod., s. 2; „Gazeta Toruńska” 15.06.1882, nr 134, s. 3; L.M. Cybik, *Iz moego proshlago*, s. 17–18.

⁶⁷ *Slovo, proiznesennoe protoierem Lukoju Cybikom, nastojatelem byvshej greko-uniatckoj, nyne pravoslavnoj, Varshavskoj cerkvi Uspenija Presvjatija Bogorodicy, v voskresen’ie, 25. sego janvarja, po sluchaju torzhestvennago akta vozsoedinenija zdeshnjago greko-uniatckago prihoda s pravoslavnoju Cerkov’ju*, „Drug Naroda” 1.04.1876, nr 3, s. 35–38; *Slovo, proiznesennoe 6-go dekabnja 1881 goda v Varshavskom kafedral’nom sobore vozsoedinivshimsja iz uniatstva s pravoslavniem, nastojatelem vozsoedinennoj Varshavskoj uspenskoj cerkvi, protoiereem Lukoj Cybikom*, Varshava [1882?]; „Grazhdanin” 1882, nr 36, s. 9; „Dziennik Polski” 23.04.1884, nr 94, s. 1–2 (za: „Varshavskij Dnevnik”); *Slovo, skazannoe nastojatelem varshavskoj Uspenskoj cerkvi protoiereem o. Lukoju Cybikom v varshavskom kafedral’nom sobore vo II-ju nedelju svjatago velikago posta*, „Cerkovnyj vestnik” 15/27.03.1886, nr 60, s. 3–4.

⁶⁸ *Prisoedinenie k pravoslaviju*, ChVEV 15/27.04.1878, nr 8, s. 3.

⁶⁹ „Chwila” 4/16.09.1886, nr 77–78, s. 8; „Beseda” 15.09.1886, nr 18, s. 144 (za: „Varshavskij Dnevnik”).

⁷⁰ *Prisoedinenija k pravoslaviju iz r.-katolichestva*, ChVEV 15/27.03.1887, nr 6, s. 95–96.

⁷¹ *Prisoedinenie k pravoslaviju latinskago iepomonaha*, ChVEV 15/27.07.1887, nr 14, s. 226; „Cerkovnyj vestnik” 15.08.1887, nr 33, s. 541.

Warszawski okres działalności protojereja to pasmo sukcesów i rosnący prestiż społeczny. W latach 1887–1892 duchowny działał w radzie przykatedralnego prawosławnego Bractwa św. Trójcy⁷². Odprawiał nabożeństwa dla Towarzystwa Miłośników Sztuki Scenicznej w Warszawie (1884)⁷³. Wraz ze swoim wikariuszem, ks. Ambrożym Sietnickim, procent z pensji przekazywał założonemu w 1867 r. warszawskiemu Towarzystwu Opieki nad Rannymi i Chorymi Wojownikami⁷⁴. Wspierał finansowo zamojskie bractwo św. Mikołaja⁷⁵ i chełmskie bractwo Bogurodzicy⁷⁶. Przekazywał darowizny na rzecz sierocińców oraz ubogich za pośrednictwem Rosyjskiego Towarzystwa Dobroczynności w Królestwie Polskim⁷⁷. Wspierał biednych wychowanków prawosławnego Seminarium Chełmskiego⁷⁸. Żona protojereja udzielała się dobroczynnie w Damskim Komitecie Społecznym⁷⁹. Za wierną służbę Imperium ks. Cybik otrzymał orderzy św. Anny III (1880) i II (1885) klasy oraz św. Włodzimierza IV klasy (1890)⁸⁰.

Mimo odniesionych sukcesów w późniejszych latach satysfakcja protojereja z obranej drogi życiowej ustąpiła goryczy. Wśród duchowieństwa prawosławnego coraz silniej rysował się środowiskowy podział na duchownych pochodzących z głębi Rosji i tam wykształconych, „z dawna prawosławnych” (*древлеправославные*), i traktowanych przez nich z góry galicyjskich i chełmskich neofitów. Byli unicy, którzy po likwidacji Unii Brzeskiej w Królestwie Polskim wykonali już swoje zadanie, byli na eksponowanych stanowiskach coraz gorzej widziani. Nowy metropolita chełmsko-warszawski Flawian⁸¹,

⁷² „Varshavskij Dnevnik” 2/14.09.1887, nr 190, s. 1; ChVEV 15/27.09.1887, nr 18, s. 286; 15/27.03.1892, nr 6, 110; 1/13.04.1893, nr 7, s. 114, 120.

⁷³ „Varshavskij Dnevnik” 12.11.1884, nr 243, s. 1.

⁷⁴ „Varshavskij Dnevnik” 12/24.07.1877, nr 145, s. 824; „Kurjer Warszawski” 13/25.07.1877, nr 163, s. 1.

⁷⁵ ChVEV 1/13.10.1877, nr 3, s. 5.

⁷⁶ ChVEV 15/27.03.1880, nr 6, s. 88.

⁷⁷ „Varshavskij Dnevnik” 15/27.04.1878, nr 83, s. 480; 31.12.1880/12.01.1881, nr 276, *prিবавlenie*; 5.04.1884, nr 75, *prিবавlenie* s. 2.

⁷⁸ ChVEV 15/27.03.1898, nr 6, s. 107; 9.04.1900, nr 15, s. 176; 2.05.1904, nr 18, s. 214.

⁷⁹ „Varshavskij Dnevnik” 29.04/11.05.1877, nr 90, s. 519; *Pozhertvovanija, postupivshija v varshavskij Damskij Komitet Obshhestva popechenija o ranenych, i bol'nyh voinah*, „Varshavskij Dnevnik” 16/28.07.1877, nr 126, s. 714.

⁸⁰ ChVEV 1/13.07.1880, nr 13, s. 210; 1/13.05.1885, nr 9, s. 122; 1/13.05.1890, nr 9, s. 137; „Varshavskij Dnevnik” 18/30.04.1885, nr 88, s. 1; „Cerkovnyja vedomosti” 1890, nr 14–15, s. 122.

⁸¹ Flawian, Nikołaj Nikołajewicz Gorodiecki lub Horodecki (1840–1915) – rosyjski hieronim, pracował w Rzymie, Neapolu, na Krymie, na misjach w Chinach (1873–1883), po chirotonii biskupiej władcy aksajski (1885), lubelski (1885–1891), chełmsko-warszawski (1891–1898), egzarcha Gruzji (1898–1901), biskup charkowski (1901–1903), metropolita kijowski i halicki (1903–1915). Por. A. Mironowicz, *Kościół prawosławny na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, Białystok 2005, s. 55, 75; G. Sosna, A. Troc-Sosna, *Hierarchia ...*, s. 25; Yu. Fedoryk, *Pravoslavne duxovenstvo ...*, s. 210–222.

usposobiony niechętnie wobec byłych duchownych unickich, na mocy ukazu z 29 lipca/10 sierpnia 1892 r. usunął go z władz konsystorza i przeniósł z parafii warszawskiej na probostwo w parafii katedralnej św. Mikołaja w Radomiu. Ostatni dzień pracy w cerkwi przy Miodowej przypadł na 12/24 sierpnia 1892 r., a już 14/26 sierpnia zjawił się nowy proboszcz – Rosjanin, kandydat nauk teologicznych, protojerej Jurij Tatarow, który wcześniej przez krótki czas służył jako proboszcz w Radomiu⁸². Rosjanin zastąpił również galicyjskiego katechetę we władzach konsystorza. Sprawa tej roszady – z punktu widzenia ks. Cybika wypada raczej mówić o banicji – obita się szerokim echem. „Ruś Halicka”, wychodząca w latach 1891–1892 lwowska gazeta o orientacji moskalofilskiej, przekształcona później w dziennik „Galicjanin”, pisała wówczas, że:

Przeniesienie protojereja o. Łuki Cybika z Warszawy do Radomia zrobiło na nas, ale także w mieście Warszawie, nader nieprzyjemne wrażenie. Wiadomość ta – jak nam przekazano za granicą – jak gromem poraziła wszystkich licznych przyjaciół i znajomych o. Łuki, który w ciągu całego swego życia ofiarnie służył sprawie ruskiej i wszędzie, gdzie żył, zostawił niezatarte ślady swej patriotycznej działalności. Cerkiew uspienska w Warszawie, przy której przez wiele lat o. Łuka był proboszczem, traci go u schyłku życia. A cerkiew ta została ozdobiona z wewnątrz i z zewnątrz dzięki staraniom tegoż proboszcza o. Łuki, i stała się świątynią, w której znajdowali pociechę w modlitwie liczni, rozliczni ludzie ruscy i w której co roku dołączało do prawosławia kilkadziesiąt osób. Rosyjscy patrioci w Warszawie, znający gorliwość o. Łuki, podejmowali wszelkie środki, aby o. Łuka pozostał na swoim miejscu, jednak starania ich okazały się daremne i o. Łuka ma przenieść się na stanowisko proboszcza w cerkwi soborowej w Radomiu, gdzie – być może – będzie mu lepiej pod względem materialnym, lecz gdzie będzie pozbawiony tej sympatii, jaką cieszył się w szerokich kręgach miasta Warszawy⁸³.

Do sprawy jego odwołania odniosła się również redakcja lwowskiego ukraińskiego dziennika „Diło”, nie bez pewnej dozy triumfalizmu z „moralnego zwycięstwa” odniesionego nad konkurencyjną prasą moskalofilską:

Moskiewskiej wdzięczności doświadczył na sobie o. Łuka Cybik, były katecheta gimnazjum w Tarnopolu, który następnie wyemigrował do Rosji, gdzie przyjął prawosławie. O. Łuka Cybik, przyjaciel p. Płoszczańskiego i bł. p. Iwana Naumowycza, należał do tych Galicjan, którzy z bezgraniczną ufnością oddali się na usługi moskowszczyźnie, spodziewając się, że Moskale docenią ich szcze-

⁸² Archiwum Państwowe m.st. Warszawy, Akta stanu cywilnego cerkwi prawosławnej Wniebowzięcia NMP na ul. Miodowej w Warszawie, sygn. 72/196/0, księga zgonów; „Cerkovnyja vedomosti” 8.08.1892, nr 32, s. 341; *Naznachenie novyh chlenov Holmsko-Varshavskoj Duhovnoj Konsistorii*, ChVEV 15/27.08.1892, nr 16, s. 285; 1/13.12.1892, nr 23, s. 450.

⁸³ „Halickaya Rus” 2/14.09.1892, nr 198, s. 3.

rość i gorliwość, jak również odwzajemnią im się po ludzku. I oto jak rozczarowało się już wielu, jak rozczarował się śp. Naumowycz, jak teraz oplakuje swą dolę Płoszczański, jak narzekają ze zgrzyoty wszyscy księża Galicjanie w Chełmszczyźnie – to jednak najboleśniej rozczarowanie spotkało o. protojereja Łukę Cybika. Bo i faktycznie uczyniono mu wielką krzywdę! Oto bez przyczyny, tylko by pozbyć się go jako Galicjanina i na jego miejscu umieścić Moskala, zabrano mu posadę proboszcza przy cerkwi uspienskiej w Warszawie, a wysłano do Radomia. [...] Der Mohr hat seine Schuldigkeit getan, der Mohr kann gehen... Od siebie zwrócimy przy okazji uwagę na jedną okoliczność: gdy zamieściliśmy korespondencję z Chełmszczyzny, napisaną przez pewnego tamtejszego duchownego z Galicji, korespondencję przedstawiającą prześladowania duchownych Galicjan, to „Halicka Ruś” starała się zatuszować sprawę. Obecnie, gdy prześladowania dosięgły i o. protojereja Łukę Cybika, nie ma odwagi dalej tuszować, choć z pewnością musi jej być bardzo przykro, że prześladowaniom o. Łuki Cybika nie jest winna „nowa era”[...]”⁸⁴

Z przenosinami na prowincję protojerej przez wiele lat nie potrafił się pogodzić; traktował je jako zesłanie i dotkliwe upokorzenie. Zamierzał nawet dochodzić swoich krzywd w Petersburgu. W Lwowskiej Narodowej Bibliotece Naukowej im. W. Stefanyka przechowywanych jest osiem listów rozgoryczonego duchownego do wspomnianego redaktora Osypa Markowa. Dwa z nich w całości opracował Jurij Fedoryk, a fragment innego przytacza Włodzimierz Osadczy⁸⁵. Dla protojereja stanowiły one rozliczenie z życiem, a nam dają niezwykle wgląd w sposób myślenia galicyjskich moskalofilów. Podobną wymowę i treść zawiera cytowana już autobiografia duchownego, która z uwagi na osobisty charakter ukazała się siedem lat po jego śmierci i po odejściu osób, którym wcześniej mogła zaszkodzić. W oczach czytelnika autor tych pism jawi się jako postać rodem z tragifarsy – człowiek o pewnych osiągnięciach, który postrzegał sam siebie jako ofiarę bezdusznego aparatu władzy duchownej i państwowej, a może raczej własnego idealizmu i naiwności. Na podstawie lektury łatwo się przekonać, że dwa lata po przeniesieniu radomski proboszcz wciąż nie mógł przeboleć upokorzenia, jakie go spotkało. Planował apelację i odwoływał się do poparcia, jakiego mieli udzielić mu poprzedni ordynariusz Leoncjusz i inni przyjaciele – według jego relacji – oburzeni zaistniałą sytuacją. W liście z 10 września 1894 r. pisał:

Lecz niestety, pokój i dobrobyt, miłość i zgoda pomiędzy bracią starszą – staroprawosławną – i młodszą – zjednoczoną galicyjską – nie istniały długo. Wkrótce po zjednoczeniu zaczęły się prześladowania patriotów galicyjskich – wzorowych pasterzy – posypały się oszczerstwa na niestrudzonych księży

⁸⁴ „Dilo” 9/21.09.1892, nr 203, s. 3.

⁸⁵ Yu. Fedoryk, *Pravoslavne duxovenstvo ...*, s. 107, 117, 135; W. Osadczy, *Święta Ruś ...*, s. 233–234.

galicyjskich, które przeniosły się do prasy i jako polemika z tymi oszczerstwami – do prasy zagranicznej. Tak jednych księży galicyjskich pod różnymi żalonymi pretekstami usuwano z lepszych parafii [...]. I mnie uwięziono w Radomiu po przeniesieniu z Warszawy, gdzie utworzyłem przy cerkwi Zaśnięcia NMP parafię, zaprowadziłem w niej prawosławie, urządziłem cerkiew od środka i od zewnątrz według wzoru prawosławnego i pracowałem przy niej z poświęceniem przez pełne 18 lat. Aby uchronić siebie i ich od hańby, prosiłem o dozwolenie udania się do Piotrogradu dla wyjaśnienia tej sprawy. Ale w nagrodę za moją dwudziestopięcioletnią służbę dla Prawosławia i Rosji odmówiono mi. Mój smutek doszedł do skrajności i chciałem porzucić Rosję i wrócić do ojczyzny. Tylko szczerzy patrioci [...] powstrzymali mnie przed tym krokiem, uspokajając mnie powrotem na stanowisko w Warszawie⁸⁶.

Odstawionego na boczny tor protojereja badacz Kresów Alojzy Szarlowski (1845–1911) określił wówczas w prasie katolickiej mianem „najgorliwszego [z] księży eks-unickich galicyjskiego pochodzenia”⁸⁷. Taka renoma nie uchroniła jednak ks. Cybika przed zsyłką na prowincję, gdyż nowy archijerej chełmsko-warszawski czuł niechęć do byłych unitów – i nie był w tym odosobniony. Był to zarazem element szeroko zakrojonej polityki, gdyż prawosławny Synod nie tolerował propagowanej przez byłych księży unickich ukraińskiej wymowy na nabożeństwach i jako podejrzanych usuwał ich z Chełmszczyzny. Przede wszystkim jednak uważał „galicyjską partię” za zbyt ingerującą w kompetencje arcybiskupa. Pamiętano, że to biskup Marceł Popiel walnie przyczynił się do przeniesienia w listopadzie 1875 r. arcybiskupa Joannicjusza z Warszawy na urząd biskupa chersońskiego i odeskiego. Podobny los spotkał w końcu i samego Popiela, który za rządów Leoncjusza w 1878 r. z eparchii lubelskiej został przeniesiony do eparchii podolskiej, a za arcybiskupa Flawiana w 1882 r. do połockiej i witebskiej. W liście do przyjaciela zmarginalizowany hierarcha skwitował to słowami znanego motta: „Der Mohr hat seine Schuldigkeit getan!” (Murzyn zrobił swoje)⁸⁸. Znamienne, że radomski protojerej również cytował w korespondencji to prawdziwie historycznie, lecz dziś niepoprawne politycznie powiedzonko.

Wydaje się, że trauma związana z degradacją nie przełożyła się na rzeczywistą utratę znaczenia, gdyż po przeniesieniu na prowincję ks. Cybik pozostał ważną postacią i odnotował kolejne sukcesy⁸⁹. W Radomiu był katechetą w Gimnazjum

⁸⁶ LNNB VR, f. 168, spr. 440, p. 15, k. 7–8v, tłum. za: J. Fedoryk, *Listy ...*, s. 157.

⁸⁷ A. Szarlowski, *Z prasy prawosławno-rosyjskiej*, „Przegląd Powszechny” 1892, nr 36, s. 435–436.

⁸⁸ M. Andrusiak, *Na marginesie ...*, s. 2–4. Por. „Russkie otcy” *promovili ...*, „Dilo” 11.11.1937, nr 248, s. 3.

⁸⁹ Wzmianki o działalności ks. Cybika w Radomiu: *Pamjatnaja knizhka Radomskoj gubernii* 1893, s. 59; 1894, s. 59; 1895, s. 32; 1896, s. 66; 1897, s. 66; 1898, s. 66; 1899, s. 74; 1900, s. 73; 1901, s. 73; 1902, s. 74; 1903, s. 74; 1904, s. 72; 1905, s. 66; 1907, s. 66; 1908, s. 70; 1909, s. 69;

Męskim i członkiem komitetu budowy nowej cerkwi soborowej św. Mikołaja (1896–1902) – obecnego kościoła garnizonowego św. Stanisława biskupa – której kamień węgielny poświęcił 1/13 czerwca 1897 r. Wraz z żoną wsparł finansowo monaster żeński Chrystusa Zbawiciela w Wirowie, filię klasztoru w Leśnej⁹⁰. W 1902 r. uroczyście podejmował w soborze warszawskiego generała gubernatora Michała Czertkowa (1829–1905)⁹¹ i arcybiskupa Hieronima Egzemplarskiego⁹². W 1903 r. został zaproszony do radomskiego komitetu gubernialnego pomocy dla powodzian⁹³. W 1907 r. Święty Synod nagroził go palicą, szatą liturgiczną przyznaną zasłużonym prezbiterom przez sobór biskupów.

Od 1876 r. protojerej był członkiem honorowym galicyjskiego Towarzystwa im. Mychajła Kaczkowskiego⁹⁴, rusofilskiej organizacji społeczno-kulturalnej działającej w opozycji do ukrajinofilskiego Towarzystwa Proswita. Do późnego wieku podróżował do Imperium Habsburgów – odwiedził modny kurort Abbazia (obecnie Opatija w Chorwacji) i rodziną Galię, w której pozostawił wielu znajomych. W 1902 r., zatrzymując się we Lwowie, przekazał w ręce „Narodnego Domu” 20 tysięcy koron austriackich na fundusz stypendialny dla galicyjskich rzemieślników narodowości rusińskiej, pragnących dopełnić swoje wykształcenie zawodowe poza Galię i otworzyć samodzielne pracownie rzemieślnicze⁹⁵. Chodziło zatem o otwarcie nowego kanału dla Rusinów gotowych wyemigrować do Rosji.

1910, s. 66; ChVEV 1/13.06.1896, nr 11, s. 202; 10.02.1902, nr 6, s. 64–67 (s. 66) (N. Glinskij, *Novyj pravoslavnyj v g. Radome sobor i torzhestvennoe ego osvjashhenie*); „Varshavskij eparhial’nyj listok” 16.06.1907, nr 12, s. 107–108; „Cerkovnyja vedomosti” 6.05.1907, nr 18, s. 145; *Duhovenstvo Varshavskoj eparhii na 1907 god*, [w:] *Varshavskaja eparhija*, Varshava 1907; J. Luboński, *Monografia historyczna miasta Radomia*, Radom 1907, s. 159; R. Kozłowski, *Parafia prawosławna w Radomiu*, „Tygodnik Podlaski” 20.03.1988, nr 3 (36), s. 8; W.M. Kowalik, *Ikonostas z radomskiej cerkwi*, „Kontakt. Wojewódzki Informator Kulturalny Radom” 1989, nr 12 (133), s. 22; W.M. Kowalik, *Kościół Garnizonowy – dawny sobór*, „Wczoraj i Dziś Radomia” 2002, nr 3; S. Piątkowski, *Radomskie cerkwie*, „Przegląd Prawosławny” 2002, nr 1 (199); J. Antosiuk, *Radomskie prawosławie*, Radom 2004, s. 89; J. Sekulski (oprac.), *Radomskie ABC cz. 2*, „Bibliotekarz Radomski” 2006, nr 2, s. 49; M. Кепа, *Radomskie syzyfowe prace*, „Gazeta Wyborcza” (Strony Lokalne Radom) 21.02.2014, nr 43, s. 4. Por. P. Dettloff, *Rosyjska architektura sakralna (cerkiewna) na ziemiach polskich w odbiorze społecznym i kontekście ochrony dziedzictwa w XIX i XX w.*, „Sztuka Europy Wschodniej / Искусство Восточной Европы / Art of Eastern Europe” 2013, t. 1, s. 261.

⁹⁰ ChVEV 1/13.10.1897, nr 19, s. 349.

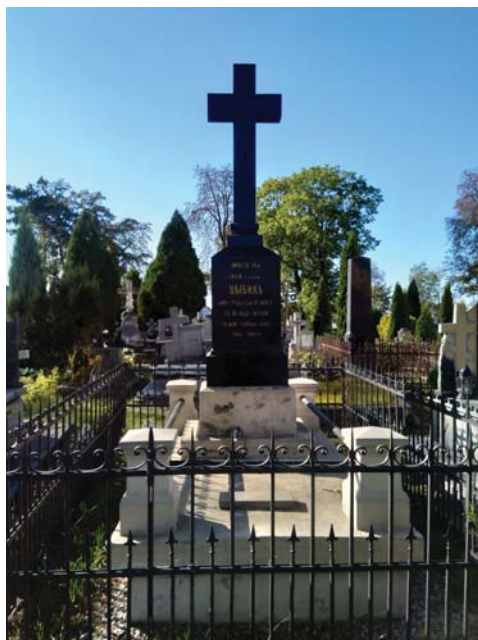
⁹¹ *Odwiedziny J.E. Głównego Naczelnika kraju, general-adjutanta M.I. Czertkowa, w Radomiu*, „Gazeta Polska” 11/24.05.1902, nr 138, s. 2 (za „Varshavskij Dnevnik”).

⁹² *Poseshhenie Arhiepisokom Geronimom gg. Radoma i Kel’c*, ChVEV 5.05.1902, nr 18, s. 214.

⁹³ *Osobiste*, „Kurjer Warszawski” 5/18.11.1903, nr 319, s. 5; *Zamiejscowa*, „Kurjer Polski” 6/19.11.1903, nr 321, s. 2.

⁹⁴ O.A. Monchalovskij, *Pamjatnaja knizhka v 25-letnij juvilej Obshhestva imeni Mihaila Kachkovskogo: 1874–1899*, L’vov 1899, s. 123.

⁹⁵ „Kurjer Warszawski” 10/23.12.1902, nr 354, s. 4; ChVEV 22.12.1902, nr 51, s. 627; „Vestnik Narodnogo Doma” 1903, cz. 242 (za „Varshavskij Dnevnik” i „Halychanyn”).

Ryc. 2. Grób Łukasza Cybika (Fot. M.S. Jasiński, 12.10.2019, CC BY-SA 3.0 Poland.)

Ryc. 3. Grób Katarzyny Cybik (Fot. M.S. Jasiński, 12.10.2019, CC BY-SA 3.0 Poland.)

Proboszczem parafii radomskiej pozostał prawie do śmierci. W stan spoczynku przeszedł 28 lipca/10 sierpnia 1910 r.⁹⁶, a 4/17 września tegoż roku odszedł do wieczności⁹⁷. Dwa dni później został pochowany na cmentarzu prawosławnym w Radomiu, niedaleko wejścia głównego (sektor II, rząd 1, grób 3). Po roku na jego mogile wystawiono pomnik⁹⁸. W 2012 r. staraniem miasta i parafii stuletni nagrobek został odnowiony. Nieopodal grobu protojereja (w sektorze IV, rzędzie 2, grób 2) znajduje się mogiła jego żony Katarzyny, zmarłej 12/25 stycznia 1902 r. w wieku 70 lat⁹⁹. Wraz z nią spoczywają ich wnuki bliźniaki – Paweł i Aleksandra Jegorowowie – zmarłe w 1902 r., w wieku ośmiu miesięcy.

W nekrologu, zamieszczonym w moskalofilskim dzienniku „Galicjanin”, dokonano apoteozy dokonań życiowych protojereja. Zwrócono uwagę na jego udział w ruchu literackim i trwałą wartość opracowanych przezeń pomocy kate-

⁹⁶ „Varshavskij eparhial’nyj listok” 16.08.1910, nr 16, s. 215.

⁹⁷ Nekrologi: „Halychanyn” 5/18.09.1910, cz. 200, s. 3; „Varshavskij eparhial’nyj listok” 16.09.1910, nr 18, s. 240; „Prykarpatskaya Rus” 10/23.09.1910, nr 290, s. 8. Por. A. Penkalla, *Cmentarz prawosławny w Radomiu*, „Biuletyn Kwartalny Radomskiego Towarzystwa Naukowego” 2000, z. 3/4, s. 27–35.

⁹⁸ „Halychanyn” 29.09/12.10.1911, cz. 217, s. 3.

⁹⁹ „Halychanyn” 17/30.01.1902, cz. 13–14, dod., s. 2; LNNB VR, f. 167, op. 2, spr. 3311, p. 97, k. 1.

chetycznych dla gimnazjalistów. Emigracja do Rosji w oczach życzliwej redakcji bynajmniej go nie zdyskredytowała. Wspomniano jego żywe zainteresowanie ojczyzną, subskrypcję galicyjskiej prasy, pomoc materialną udzielaną rodzimym towarzystwom dobroczynnym, troskę o edukację Ukrainek wyrażoną przez utworzenie pierwszej placówki kształcenia kobiet oraz podniesienie poziomu lwowskiej warstwy rzemieślniczej za pomocą systemu stypendialnego¹⁰⁰. Obraz ten, jednostronny i bezkrytyczny, ukazuje pamięć po zmarłym w jego macierzystym środowisku.

Inną ukraińską narrację na temat życia ks. Cybika prezentuje krytycznie nastawiony wobec moskalofilów, znacznie bliższy opcji ukrajinofilskiej Cyryl Studziński. Jego zdaniem duchowny wyemigrował do Rosji „z pełną świadomością i nakreślonym celem zniszczenia Cerkwi unickiej, mimo że to ona go wykształciła i dała mu pieczę nad młodzieżą gimnazjalną, bodaj jedno z największych dóbr, jakie w Galicji może stać się udziałem żonatego kapłana”¹⁰¹. Ostatecznie – zdaniem Studzińskiego – emigracyjny los protojereja, pełen przykrości i prześladowań, „to przestroga dla przyszłych pokoleń Galicjan, czego należy oczekiwać od Rosji. [...] Lepszej charakterystyki Rosji niż w tej przestrodze, gdzie indziej nie uświadczysz”¹⁰².

Znaczenie księdza Cybika dla kultury polskiej z pozoru wydaje się nikłe. Galicyjski protojerej nad Wisłą był wprawdzie ciałem obcym, jednak działał na tym terenie ponad czterdzieści lat. Jego dorobek pisarski może dziś zainteresować głównie filologów ukraińskich i folklorystów. Materialną pamiątkę po nim stanowi kościół garnizonowy św. Stanisława Biskupa w Radomiu, którego budowę nadzorował jako proboszcz miejscowej parafii prawosławnej. Kluczowym zagadnieniem pozostaje fakt, że duchowny wpisał się w politykę rusyfikacyjną skierowaną wobec polskich unitów – jako duszpasterz, nauczyciel i animator stronnictwa świętojurskiego. W swojej działalności był jednostką niezbyt samodzielną, pozostając w gruncie rzeczy gorliwym wykonawcą cudzych poleceń i pomysłów. Za jego zelotyzmem kryje się prymarna niespełniona potrzeba bycia ważnym. W swojej formacji ideowej lokował się za pierwszym szeregiem czołowych ideologów. Zapewne dlatego jego korespondencja uległa rozproszeniu i nie została opublikowana. Pytanie o jego rolę w istocie sprowadza się zatem do rozstrzygnięcia szerszej kwestii dziedzictwa stuletnich rządów rosyjskich w Polsce, pytania o głębokość śladów, jakie pozostawiły one w kulturze materialnej i mentalności następnych pokoleń Polaków.

¹⁰⁰ „Halychany” 5/18.09.1910, cz. 200, s. 3.

¹⁰¹ K. Studyns’kyj, *Spovid’ vidstupnyka ...*, s. 10.

¹⁰² K. Studyns’kyj, *Spovid’ vidstupnyka ...*, s. 14.

Bibliografia

Publikacje Łukasza Cybika i Katarzyny Cybik

- Cybik L.M., *Nrav i prosveshhenie Sloven vo obshhe (Otryvok iz Shafarika)*, „Zorya Halyckaya” 1854, cz. 8–10, s. 92–94, 106–107, 116–118.
- Cybik L.M., *O sbornikah rusko-narodnyh pesen*, [w:] *Zorya Halyckaya yako Al'bum na hod 1860*, L'vov 1860, s. 476–488.
- Cybik L.M., *Zhitie prepodobnoju pustynnozhitelja Onufrija*, vyp. 1, L'vov 1860.
- Cybikova E., *Prashhan'e s bratom*, [w:] *Zorya Halyckaya yako Al'bum na hod 1860*, L'vov 1860, s. 109–110.
- Cybik L.M., *Uchebnaja kniga katolicheskogo Nravouchenija*, po K. Martinu, sost. L.M. Cybik, L'vov 1861.
- Cybik L.M., Cybikova E.M., *Uchrezhdenie devochogo vospitalishha v Buchache*, „Slovo” 21.02/5.03.1862, cz. 15, s. 57.
- Cybik L.M., *Istorija Cerkvi Hristovoj*, po I. Fesleru, sost. L.M. Cybik, cz. 1–2, L'vov 1862.
- Cybik L.M., *Biblijnaja istorija novogo Zaveta*, L'vov 1863.
- Cybik L.M., *Biblijnaja istorija vethogo Zaveta*, L'vov 1863.
- Cybik L.M., *Uchebnaja kniga katolicheskogo Verouchenija*, po K. Martinu, sost. L.M. Cybik, cz. 1–2, L'vov 1863.
- Cybik L.M., *Slovo, proiznesennoe protoierem Lukoju Cybikom, nastojatelem byvshej greko-uniatskoj, nyne pravoslavnoj, Varshavskoj cerkvi Uspenija Presvjatija Bogorodicy, v voskresen'e, 25. sego janvarja, po sluchaju torzhestvennago akta vozsoedinenija zdeshnjago greko-uniatskago prihoda s pravoslavnoju Cerkov'ju*, „Drug Naroda” 1.04.1876, nr 3, s. 35–38.
- Cybik L.M., *Slovo, proiznesennoe 6-go dekabnja 1881 goda v Varshavskom kafedral'nom sobore vozsoediniwshimsja iz uniatstva s pravoslaviem, nastojatelem vozsoedinennoj Varshavskoj uspenskoj cerkvi, protoiereem Lukoj Cybikom*, Tipografija Varsh. ucheb. okruga, Varshava 1882.
- Cybik L.M., *Slovo, skazannoe nastojatelem varshavskoj Uspenskoj cerkvi protoiereem o. Lukoju Cybikom v varshavskom kafedral'nom sobore vo II-ju nedelju svjatago velikago posta*, „Cerkovnyj vestnik” 15/27.03.1886, nr 60, s. 3–4.
- Cybik L.M., *Iz moego proshlago*, „Nyva” 1917, nr 1, s. 14–28.

Źródła archiwalne:

- Lwów, Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka Ukrainy im. W. Stefanyka. Oddział Rękopisów [LNNB VR]:
- f. 2, ND-552, p. 122, *Cybyk Luka M. – Lyst do A.A. Palyuxa pro svij pereyzd v Xolm*, Ternopil' 9.02.1869, k. 1.
- f. 167, op. 2, spr. 3311, p. 97.
- f. 168, spr. 440, p. 15: *Cybyk Luka. Protoiyerej. Lysty do Markova Osypa Andriëvycha*, Varshava, Radom, Opatiya, 1881, 1893–1895, 1902, 1907, 1908. *Dodatok – promova L. Cybyka, vyholoshena pid chas zustrichi arxyepyskopa Flaviana*, 1 ark. Prym. 4 mistax vid 28.03.1907 i 2.03.1908 pomitky, зробleni rukoyu O.A. Markova.

Lwów, Muzeum Narodowe we Lwowie im. Andrzeja Szeptyckiego. Oddział rękopisów i starodruków, PKL-678, *Consignatio Alumnorum Seminarii generalis Leopoliensis rit. gr. cath. Cum Candidatorum Status ecclesiastici erga literas certicatorias studia theologica frequentantium Archidioecesanorum Leopoliensium et Dioecesanorum Premisliensium pro anno Scholastico 1854*, k. 13.

Warszawa, Archiwum Państwowe m.st. Warszawy, Akta stanu cywilnego cerkwi prawosławnej Wniebowzięcia NMP na ul. Miodowej w Warszawie, sygn. 72/196/0, księga zgonów.

Warszawa, Biblioteka Centrum Kultury Prawosławnej im. świętych Cyryla i Metodego w Warszawie, Cybik L.M., *Uchebnaja kniga kafolicheskogo veroi nravouchenija*, ch. 2, 1861, rękopis, s. 14+1066.

Lublin, Archiwum Państwowe w Lublinie [APL], Chełmski Konsystorz Grekokatolicki [ChKGK]:

sygn. 35/95/0/6/170, *Delo o statisticheskikh sv. za 1874 i 1875 god*, k. 129v–130.

sygn. 35/95/0/12.3/1013, *Delo svjashhennika Amvrosija Setnickago*, k. 56v.

Petersburg, Rosyjskie Państwowe Archiwum Historyczne w Petersburgu [RGIA] (w przypadku archiwów rosyjskich przeprowadzono kwerendę inwentarzową):

f. 821, op. 4, d. 1520, *Departament duhovnyh del inostrannyh isповedaniј Ministerstva vnutrennih del. 7. Bor'ba s antipravoslavnoj propagandoj sredi grekov-uniatov; vossoedinenie greko-uniatskoј cerkvi s pravoslavnoj i podavlenie volnenij, voznikshih v svjazi s jetim. Perepiska s holmskim episkopom i drugimi licami o nedopustimosti sovershenija bogoslužhenij greko-uniatskimi svjashhennikami v katolicheskikh kostelah i po voprosu o naznachenii greko-uniatskogo administratora v katolicheskij kostel Lesnjanskogo monastyrja v Bel'skom uезде Sedleckoj gubernii v svjazi s poseshhenijami greko-uniatami „chudotvornoj ikony”, nahodivshejsja v monastyre*, 24.06.1865–28.07.1872, k. 11–11v.

f. 821, op. 4, d. 2080, *Departament duhovnyh del inostrannyh isповedaniј Ministerstva vnutrennih del. 9. Raznoe. Delo o naznachenii professora Holmskoј duhovnoj seminarii Luki Cybyka nastojatelem Varshavskogo greko-uniatskogo prihoda*, 5.02.1874–17.05.1874.

Publikacje urzędowe:

„Cirkuljar po Upravleniju Varshavskim Uchebnym Okrugom” 1868, nr 11.

„Cirkuljar po Varshavskomu Uchebnomu Okrugu” 1869, nr 8; nr 9; 1871, nr 3; 1872, nr 5; 1873, nr 5; nr 6; 1874, nr 9; nr 10; 1875, nr 9.

„Holmskij greko-uniatskij mesjaceslov na 1870–1875 god” 1870–1875.

„Holmsko-Varshavskij Eparhial'nyj Vestnik” [ChVEV] 1877, 1878, 1881, 1880, 1885, 1887, 1890, 1892, 1893, 1896–1898, 1900, 1902, 1904.

„Neue Jahrbücher für Philologie und Paedagogik” 1862, Abteilung 2.

„Varshavskij eparhial'nyj listok” 1907, 1910.

„Zeitschrift für die österreichischen Realschulen und verwandte Lehranstalten” (Wien) 1861.

Duhovenstvo Varshavskoj eparhii na 1907 god, [w:] *Varshavskaja eparhija*, Varshava 1907.

Jahres-Bericht des k. k. zweiten Ober-Gymnasiums in Lemberg, Lemberg 1877.

- Pamjatnaja knizhka Radomskoj gubernii 1893–1905; 1907–1910.*
Pamjatnaja knizhka Sedleckoj gubernii 1885 g., Sedlec 1885.
Pamjatnaja knizhka Varshavskoj gubernii na 1889 g., Varshava 1890.
Spisok cerkvej i duhovenstva Holmsko-Varshavskoj Eparhii: s ukazaniem blagochinnicheskich okrugov, gubernij, uezdov, dereven', vhodjashhich v sostav prihoda, kolichestva prihozhan i cerkovnoj zemli, Varshava 1886.
Spisok Cerkvej, chasoven', prihodov i svjashhenno-sluzhitelej holmsko-varshavskoj eparhii, s pokazaniem mestnostej, sostavljajushhich prihody, chisla prihozhan i kolichestva cerkovno-prihodskih zemel'. Sostavlen 16 avgusta 1882 goda, Varshava 1882.
Spisok chinovnikov i prepodavatelej Varshavskago Uchebnago okruga. 1872, Varshava 1872.
Sprawozdanie Dyrekcyi C. K. Wyższej Szkoły Realnej w Tarnopolu za rok szkolny 1896 i 1897, Tarnopol 1897.
Sprawozdanie dyrekcyi c.k. wyższego Gimnazjum w Kołomyi, Kołomyja 1887.
Sprawozdanie Dyrektora c.kr. wyższego gimnazjum w Brzeżanach, Brzeżany 1883.

Prasa:

- „Beseda” 1886.
„Cerkovnyj vestnik” 1887.
„Cerkovnyja vedomosti” 1890, 1892, 1907.
„Chwila” 1886.
„Dilo” 1882, 1892, 1926, 1928, 1937.
„Druh” 1874.
„Dziennik Polski” 1873, 1882, 1884.
„Dziennik Powszechny” 1862.
„Dziennik Warszawski” 1868, 1869, 1873–1876.
„Gazeta Lwowska” 1868, 1882.
„Gazeta Narodowa” 1868, 1871, 1873, 1874, 1882, 1884.
„Gazeta Podkarpacka” 1875.
„Gazeta Polska” 1869, 1902.
„Gazeta Toruńska” 1882.
„Głos Wolny” 1869.
„Gmina” (Lwów) 1868.
„Grazhdanin” 1882.
„Halickaya Rus” 1892.
„Halychanyn” 1902, 1910, 1911.
„Kurjer Polski” 1903.
„Kurjer Warszawski” 1877, 1902, 1903.
„Nacionalist” 1912.
„Prykarpatskaya Rus” 1910.
„Przegląd Lwowski” 1882.
„Reforma” 1882.
„Ruskij Sion” 1875.
„Sion Ruskij” 1871.

- „Świat Słowiański” 1908.
 „Uchitel” 1871, 1872.
 „Varshavskaja Policejskaja Gazeta” 1869.
 „Varshavskij Dnevnik” 1873, 1874, 1877, 1878, 1880, 1881, 1884, 1885, 1887.
 „Vestnik Jugo-Zapadnoj i Zapadnoj Rossii” 1864.
 „Vestnik Narodnogo Doma” 1903.
 „Wiek” 1882.

Opracowania:

- Andrusiak M., *Na marginesie artykułu p. H.I. Lubińskiego p.t. „Chelmszczyzna a Kościół Grecko-Katolicki w Galicji”*, „Biuletyn Polsko-Ukraiński” 18.11.1934, nr 46 (81).
- Antosiuk J., *Radomskie prawosławie*, Parafia Prawosławna pod wezwaniem św. Mikołaja w Radomiu: Stowarzyszenie Oświatowe Sycyna, Radom 2004.
- Bańkowski E., *Ruś Chelmska od czasu rozbioru Polski*, nakładem autora, Lwów 1887.
- Baranowski B.A., *Kołomyjska Kreis-Hauptschule i gimnazjum w Stanisławowie*, [w:] *Galicyjskie wspomnienia szkolne*, oprac. A. Knot, Wydaw. Literackie, Kraków 1955.
- Barvins’kyj O., *Spomyny z moho zhyttya*, cz. 1, Smoloskyp Publishers, N’yu-Jork–Kyiv 2004.
- Błażejovskij D., *Byzantine Kyivan Rite Students in Pontifical Colleges, and in Seminaries, Universities and Institutes of Central and Western Europe (1576–1983)*, PP. Basiliani, Rome 1984.
- Bojarski J.P., *Czasy Nerona w XIX wieku pod rządem moskiewskim*, cz. 1, drukiem i nakł. Drukarni Ludowej pod zarządem Stanisława Baylego, Lwów 1885.
- Borodin K., *Ukrayins’ka pisnyja v zacikavlennyx Vaclava Zales’koho*, Wydavnyctvo Ukrayins’koho katolyč’koho universytetu, L’viv 2017.
- Cichocki M.A., *Między polskim mesjanizmem a misjonizmem. Rozmowa z Andrzejem Walickim*, „Teologia Polityczna” 2006–2007, nr 4.
- Dettloff P., *Rosyjska architektura sakralna (cerkiewna) na ziemiach polskich w odbiorze społecznym i kontekście ochrony dziedzictwa w XIX i XX w.*, „Sztuka Europy Wschodniej / Искусство Восточной Европы / Art of Eastern Europe” 2013, t. 1, s. 257–265.
- Dutkova R., *Polityka szkolna w Galicji między autonomią a centralizmem (1861–1975)*, Uniwersytet Jagielloński. Instytut Historii, Kraków 1995.
- Dzieduszycki I., *Ruś Galicyjska, jej separatyzm: przyczyny tegoż, działania i skutki*, nakładem autora, Gródek 1888.
- Fedoryk J., *Listy księdza Łuki Cybika do Osipa Andriejewicza Markowa jako źródło do historii stosunków religijno-narodowościowych na Chelmszczyźnie w drugiej połowie XIX wieku*, „Almanach Historyczny” 2010, t. 12, s. 147–162.
- Fedoryk Yu., *Pravoslavne duxovenstvo v Carstvi Pol’skomu v 1975–1905 rokax*, LAN-DON-XXI, Donec’k 2013.
- Grzebień L., Topij-Stempińska B., *Konwikt szlachecki w Tarnopolu 1856–1886: słownik wychowanków*, Wydawnictwo WAM: Akademia Ignatianum, Kraków 2016.
- Hofeneder P., *Galizisch-ruthenische Schulbücher in der Zeit von 1848 bis 1918. Sprachliche Konzeption und thematische Ausrichtung*, Wien 2009, praca doktorska, Uniwersytet Wiedeński, prom. M. Moser, J. Besters-Dilger.

- Himka J.-P., *Religion and Nationality in Western Ukraine: The Greek Catholic Church and the Ruthenian National Movement in Galicia, 1870–1900*, McGill-Queen's University Press, Montreal 1999.
- Hordyn's'kyj Ya., *Videns'ka hr. k. duxovna seminariya v rr. 1852–1855*, L'viv 1913 (odbitka z „Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka” t. 115).
- Isayiv P., Kobryns'ka A., *Narys istoriyi himnazyi sester vasyliyanok u L'vovi*, [w:] *Propam'yatna knyha himnazyi Sester Vasyliyanok u L'vovi*, Naukove Tovarystvo im. Shevchenka v Nyu Jorku, N'yu-Jork–Paryzh–Sydney–Toronto 1980.
- Jasiński M.S., *Cztery dekady prawosławia. Warszawska parafia pounicka w strukturach Patriarchatu Moskiewskiego w latach 1876–1917*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2016, t. 14, z. 1, s. 93–117.
- Jasiński M.S., *Ksiądz profesor Filip Diaczan. Portret warszawskiego moskalofila*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2019, t. 64, nr 2, s. 9–44.
- Kaczala S., *Polityka Polaków względem Rusi*, nakładem autora, Lwów 1879.
- Katkov M.N., *Sobranie peredovyh statej «Moskovskih Vedomostej». 1864 god*, Izdanie S.P. Katkovej, Moskva 1897.
- Keřa M., *Radomskie syzyfowe prace*, „Gazeta Wyborcza” (Strony Lokalne Radom) 21.02.2014, nr 43, s. 4.
- Kladochnyj J., *Vasyliyans'kyj monastyr u Varshavi i joho sud'ba*, „Analecta OSBM” 1929/1930, t. 3.
- Kořbuk W., *Duchowieństwo unickie w Królestwie Polskim 1835–1875*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1992.
- Korogodina M.V., *Cerkovnoslavjanskie rukopisi v varshavskih sobranijah. Arhiv monastyrja oo. vasilian i Centr pravoslavnoj kul'tury im. svv. Kirilla i Mefodija v Varshave*, „Rocznik Teologiczny” 2019, z. 3, s. 405–444.
- Korespondencya Yakova Holovac'koho v litax 1850–62*, wyd. K. Studyn's'kyj, L'viv 1905.
- Kowalik W.M., *Ikostas z radomskiej cerkwi*, „Kontakt. Wojewódzki Informator Kulturalny Radom” 1989, nr 12 (133).
- Kowalik W.M., *Kościół Garnizonowy – dawny sobór*, „Wczoraj i Dziś Radomia” 2002, nr 3.
- Kozłowski M., *Między Sanem a Zbruczem: walki o Lwów i Galicję Wschodnią: 1918–1919*, Wydawnictwo ZNAK, Kraków 1990.
- Kozłowski R., *Parafia prawosławna w Radomiu*, „Tygodnik Podlaski” 20.03.1988, nr 3 (36).
- Likowski E., *Dzieje Kościoła unickiego na Litwie i Rusi uważane głównie ze względu na przyczyny jego upadku*, cz. 2, Skład główny w Księgarni Gebethnera i Wolffa, Warszawa 1906.
- Luboński J., *Monografia historyczna miasta Radomia*, druk J. Grodzicki i S-ka, Radom 1907.
- Maciak D., *Próba porozumienia polsko-ukraińskiego w Galicji w latach 1888–1895*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2006.
- Miąso J., *Z dziejów szkolnictwa ukraińskiego w Galicji (1867–1914)*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1991, nr 34.
- Mironowicz A., *Kościół prawosławny na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2005.

- Monchalovskij O.A., *Pamjatnaja knizhka v 25-letnij juvilej Obshhestva imeni Mihaila Kachkovskogo: 1874–1899*, Nakl. Obshchestva im M. Kachkovskogo, L'vov 1899.
- Nechuj-Levic'kij I., *Galicko-ruskaja bibliografija XIX-go stoletija: s uvzgljadnieniem izdanij pojavivshijsja v Ugorshhine i Bukovine (1801–1886)*, t. 1, *Hronologicheskij spisok publikacij (1801–1860)*, izdanie avtora, L'vov 1888.
- O. Luka Matveevich Cybyk. *K 50-letiju ego patrioticheskoi dejal'nosti. Jubilej o. Luki Matveevicha Cybyka (s portretom)*, „Slavjanskij Vek” 10/24.12.1903, nr 72, s. 748–750.
- Osadczy W., *Rosyjskie spojrzenie na Galicję z Wiednia. Ruch narodowy Rusinów w latach 1848–1864 w ocenie księdza Michała Fiodorowicza Rajewskiego*, [w:] *Ludzie, władza, narody, religie: Lubelszczyzna, Polska, Europa*, red. A. Kidzińska-Król, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2015.
- Osadczy W., *Święta Ruś. Rozwój i oddziaływanie idei prawosławia w Galicji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej: Europejskie Kolegium Polskich i Ukraińskich Uniwersytetów. Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin 2007.
- Ostap'yuk B., *Davnij Ternopil'. Istorychni narysy, postati, kartyny xliborobs'koyi praci, tradycijni svyatkuvannya, spohady*, Drukarnya OO. Vasyliyan, Mayami–Toronto 1984.
- Partacz C., *Od Badeniego do Potockiego: stosunki polsko-ukraińskie w Galicji w latach 1888–1908*, Wydaw. Adam Marszałek, Toruń 1997.
- Paszkievicz P., *Pod berłem Romanowów. Sztuka rosyjska w Warszawie 1815–1915*, Instytut Sztuki PAN, Warszawa 1991.
- Pelesz J., *Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom von den aeltesten Zeiten bis auf die Gegenwart*, t. 2, Agentur von Leo Woerl, Wien 1881.
- Penkalla A., *Cmentarz prawosławny w Radomiu*, „Biuletyn Kwartalny Radomskiego Towarzystwa Naukowego” 2000, z. 3/4, s. 27–35.
- Piątkowski S., *Radomskie cerkwie*, „Przegląd Prawosławny” 2002, nr 1 (199).
- Piech S.L., *Wychować dla Kościoła i państwa: formacja elity duchowieństwa galicyjskiego w Wiedniu 1775–1918*, Wydawnictwo Unum, Kraków 2012.
- Protest Yakova Holovac'koho do avstrijs'koho ministerstva z pryvodu trusu v joho meshkanni*, podav F. Savchenko, „Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka” 1930, t. 100.
- Rusak Ju.P., *Mukachevskaja eparhija i eja bor'ba za prava russkago jazyka i narodnosti vo vremja episkopstva Vasilija Popovicha*, [w:] *Karpatorusskij sbornik: Podkarpatskaja Rus' v chest' prezidenta T.G. Masaryka, 1850–1930*, Izdanie Podkarpatorusskogo Narodoprosvetitel'nogo Sojuza; tipografija «Shkol'noj pomoshhi», Uzhgorod 1930.
- Sekulski J. (oprac.), *Radomskie ABC cz. 2*, „Bibliotekarz Radomski” 2006, nr 2.
- Słotwiński A., *Unia podlasko-chełmska od r. 1875–1885*, nakładem autora, Czaca 1893.
- Sosna G., Troc-Sosna A., *Hierarchia i kler kościoła prawosławnego w granicach II Rzeczypospolitej i Polski powojennej w XIX–XXI wieku*, Orthdruk, Ryboły 2012.
- Studyns'kyj K., *Spovid' vidstupnyka*, „Nyva” 1917, nr 1, s. 9–14.
- Studyns'kyj K., *Z pozhovklyx lystkiv*, L'viv 1917, s. 17–26 (pierwodruk: *Dva svity*, „Ukrayins'ke Slovo” 1917, cz. 16).
- Szarłowski A., *Z prasy prawosławno-rosyjskiej*, „Przegląd Powszechny” 1892, nr 36.
- Tanty M., *Panslawizm, carat, Polacy. Zjazd Słowiański w Moskwie 1867 roku*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1970.

- Venckovskij D., *Grigorij Jahimovich i sovremennoe russkoe dvizhenie v Galichine*, Tipografija Stavropigijskogo Instituta, L'vov 1892.
- Vendland A.V., *Rusofily Halychyny. Ukrayins'ki konservatory mizh Avstriyeyu ta Rosiyeyu, 1848–1915*, tłum. X. Nazarkevych, Litopys, L'viv 2015.
- Wodzianowska I., *Opracowanie projektów wprowadzenia języka rosyjskiego do liturgii Kościoła rzymskokatolickiego na terenie Kraju Północno-Zachodniego po powstaniu styczniowym*, „Studia Polonijne” 2007, t. 28.
- Wójtowicz-Huber B., *«Ojcowie narodu». Duchowieństwo greckokatolickie w ruchu narodowym Rusinów galicyjskich (1867–1918)*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2008.
- Załęski S., *Kilka uwag na dziełem ks. dra Pelesza o Unii t. 2*, Kraków 1881 (Odbitka z „Czasu”).
- Załęski S., *Kilka uwag nad książką ks. Prałata Likowskiego: Dzieje Kościoła Unickiego na Litwie i Rusi w XVIII i XIX wieku uważane głównie ze względu na przyczyny jego upadku*, wyd. J. Leitgeber, Poznań 1880.

